

Az újjáépített felsőzsolcai parasztházak

Egy értékmentési kísérlet két példán keresztül

„ Az újraépített múlt, jelen és jövő ”

Tartalomjegyzék

Bevezető	3.
<i>Témaválasztás és a dolgozat célja</i>	3.
<i>A kutatás menete</i>	4.
Felsőzsolca	5.
<i>Településkép</i>	5.
<i>Felsőzsolca társadalomtörténete és az életmód változása</i>	7.
<i>Lakásmód és épülettípusok a településen</i>	9.
Felsőzsolca és az árvíz	11.
<i>A károk orvoslása</i>	13.
A Vándor Iskola és a Kós Károly Építészegyesülés	15.
Az otthonosság újrateremtése	16.
<i>Az újjáépült otthonokról általában</i>	18.
<i>Kritikák és ellenérzések</i>	19.
Az otthonosság újrateremtése két példán keresztül	20.
<i>A parasztházak történeti háttere</i>	20.
<i>Két parasztház jellemzése</i>	21.
<i>Két újjáépített ház elemzése</i>	24.
Az új otthonok üzenete és az otthonosság újrateremtése	26.
Összegzés	29.
<i>Kitekintés</i>	32.
Térképek, fotók, mellékletek	33.
Bibliográfia	40.

Bevezető

Témaválasztás és a dolgozat célja

Egy Felsőzsolcán tett séta során, szembetűnően sok új építésű, de mégis parasztház jellegű lakóépülettel találkozhatunk. Ennek oka a 2010-ben pusztító árvíz, ami hatására a település 20. század elején épült vályogházai összedőltek. Az újjáépítések során olyan lakóházakat emeltek helyükre, amik hordozzák a település építészeti stílusának jellegzetes vonásait. Ez a jelenség nem egyedülálló, mert országszerte több példa is van arra, hogy a katasztrófák után újjáépített házak megőrizték a táj népi építészeti jellegzetességeit. Ilyen törekvéseket láthatunk például az 2001-es beregi árvíz után, de egészen az 1909-es hollókői tűzvészre visszatekintve és a 2010-es vörös iszap katasztrófát követően is, amikor a központi irányítású építkezések során a korábbi épületek karakterét tartották szem előtt.

Ennek nyomán a dolgozatom célja bemutatni két felsőzsolcai család példáján keresztül, hogy egy műemlékvédelmi akcióból lett újjáépítési terv az esztétikai összhang megteremtésén kívül milyen üzenetet közvetít az utókornak és milyen hatással van a traumát átélt lakosságra, hogyan segít újrateremteni az otthonosságot és a biztonságot. Szeretném bemutatni a tervezők és a lakók nézőpontját a régi és az újjáépített parasztházak elemzésén keresztül, remélve, hogy kirajzolódik az a folyamat, ami során összetalálkozik a hagyományőrzés szándéka és az arra való igény.

A munka elkészítését inspirálta a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum által képviselt új szemléletmód, aminek célja az elmúlt évtizedek változó lakáskultúrájának bemutatása, a lakás és életmód változások megfigyelése.¹ A települést ért katasztrófa egy olyan megfogható, a jelenben is zajló változást eredményezett, ami hatással van a fent említett kutatási területekre, ezért fontosnak tartom annak dokumentálását.

¹ SÁRI 2010 7

A kutatás menete

Felsőzsolcai lakosként az árvíz alatti védekezésekben, a károk felmérésében és a segélycsomagok szállításában magam is részt vettem. Nem vagyok károsult, de részese lehettem a történeteknek. Ahhoz, hogy a témát személyes érzéseimen felülemelve kutathassam, el kellett telnie bizonyos időnek, amit nem a településen töltöttem. A témaválasztást követően a kutatást 2011 őszén kezdtem el Felsőzsolcán. Eleinte az volt a célom, hogy felgöngyölítsem, hogyan és miért épültek meg parasztház stílusú épületek a városban. A helyi önkormányzat a budapesti Kvadrum kft-hez irányított, ahol kapcsolatba kerülhettem Zsigmond László főépítésszel. A Kós Károly Egyesülés vezető tagjaként ő koordinálta a felsőzsolcai újjáépítések szellemi és gyakorlati hátterét. A vele elkészült interjú adta az alapot a további munkához, miután visszairányított Borsodba a miskolci Hadas kft-hez. Zsigmond László elsősorban az eszmei hátteret és az elméleti elképzeléseket ismertette, mind az egyesülés, mind a felsőzsolcai munkák esetében. A Hadas kft munkatársai a gyakorlati megvalósítás terén tudtak információval szolgálni, tőlük tervrajzokat, felmérési adatokat kaptam, beszélgettünk a kivitelezés menetéről, felmerülő lehetőségekről és problémákról. A kutatást 2012 őszén folytattam. Szakirodalmi hátteret gyűjtöttem és ellátogattam a két kiválasztott család új otthonába interjúkat készíteni. A beszélgetések során az eredeti parasztházak múltjáról, állapotáról, érzelmi kötődéséről volt szó, majd az árvízről, az építési munkálatokról, és az azzal kapcsolatos érzésekről. Egyetlen áthidalhatatlannak tűnő gát az interjúk alatt, az árvíz napjainak emlékéből adódó érzelmi feszültség volt. Ezt egyelőre nem tudták feldolgozni, így a zaklatottság miatt több esetben akadályba ütközött a beszélgetés. Az interjúk hatására alakult ki a dolgozat végleges célja. A pusztán elemezni kívánt épülettípusok változása mögött olyan érzelmi folyamatokba is bepillantást nyerhettem, amik azt mutatják, az újjáépítések segítenek az otthonosság újrateremtésében, jobban, mint ha más, idegen karakterű házakat kaptak volna. Az újjáépítéseknek így egy másodlagos hatását véltem felfedezni a hallottak során: A lakók az új házakat korábbi otthonuk folytatásaként értelmezik és nem úgy, mint új, idegen lakóépületeket. Az így kialakított kontinuitás segít elfogadni korábbi otthonaik elvesztését. Nem volt módom az összes családot felkeresni a településen és interjúkat készíteni, így sajtócikkek által igyekszem körvonalazni a közhangulatot, az általános véleményeket összevetve korábbi és hasonló esetekkel, mint a beregi árvíz és a Kolontár - Devecser katasztrófa.

Felsőzsolca

Felsőzsolca Észak-Magyarország Borsod- Abauj- Zemplén megyéjében fekszik. / 1. sz. melléklet/ A vidék egynegyed része lapályos, háromnegyed része dombos és hegyes, amik részben a Cserhát, részben a nyitrai hegysor részei. Jellegzetes hegysége a Bükk. Agyagos talaja a Sajó és Bódva (Kis- Sajó) folyók mentén művelhető könnyebben, aminek köszönhetően a történelem során kialakultak kertes települések. A Sajó Gömörből, a Bódva Tornából érkezik a területre. A két folyón kívül a szomszédos várost Miskolcot átszelő Szinva, Hernád és a Szederkénynél belépő Tisza jelentős. ² Felsőzsolcáról a 13. század óta vannak írásos emlékek Arnót, Onga, és Szikszó szomszédos településeként.³ Az észak-magyarországi közepes méretű községek közé sorolható, lélekszáma az 1930-as években nem haladta meg a 3000 főt.⁴ A 19. század iparosodásától fokozatosan fejlődő település, 1896-tól Alsózsolcától független, önálló nagyközség lett, 1996-tól pedig városi rangot kapott. ⁵ Növekvő lakosságszáma napjainkban elérte a 7000 főt.

Településkép

A település természetes határait az első 13. századi említések óta vízfolyások képezik. Észak- keletről a Kis Sajó (Bódva), Nyugatról, Miskolctól elhatárolva pedig a Sajó folyó képez határvonalat. A vizek közelsége révén folyómenti településnek tekinthető, akár csak a Bodrogi közeli települések túlnyomó része.⁶ A folyók szabályozására az 1800-as években került sor Mária Terézia idejében, később a 19. században pedig a vasúti töltés kialakítása formálta a víz folyását. Ebben az időszakban a község egyre terebélyesebbé vált, a növekvő lélekszám miatt újabb uradalmi földeket osztottak fel házhelyeknek. A falu szalagtelkes felosztású, a porták egységes üzemközpontot alkottak. Az 1900-as évektől kezdődő településrendezés után az utcák megnyitása is átgondoltabb lett, így átláthatóbb képet kapott a község.⁷ A telekformákból eredően szabályos rendszert alkotnak, a házak jellemzően utcavonalas

² FÉNYES 1847 243-244

³ ZSÍROS 1993 11

⁴ ANDORKA 1979 20, 26

⁵ ZSÍROS 1993 153, 169

⁶ NOVÁK 1995 99

⁷ ZSÍROS 1993 142

beépítésűek. A településkép hasonlít a 18. századi Bácskai és Bánáti szabályosan rendezett településeire, Üllőre, a telkek egymáshoz kapcsolódása szempontjából pedig Vecsésre.⁸

Napjainkban a régi utak emlékét a Nagyszilvás településrész őrzi, ahol még járhatunk a szűk, egysávos utcácskákban. A szakaszos parcella szerű területnyitások miatt a város több kisebb egységre osztható, nincs egy kialakított központja, nincs egy konkrét reprezentatív intézmény, emlékmű vagy bármilyen más tér elem, ami jelképezné és meghatározná a város magját. Több olyan csomópont is megnevezhető, ami a település eltérő pontjain található. Intézmények szempontjából a Városháza, a két általános iskola, a két óvoda, az orvosi rendelő és sportcsarnok eltérő részein állnak a településnek, nem kapcsolódnak egy központhoz. A reperezentatív terek és emlékművek eloszlása is szinte véletlenszerű. A Kegyeleti park, a Trianon emlékpark, a Hősök Tere, egymástól több száz méterre található, nem túl távol egymástól ahhoz, hogy külön városrészek csomópontjai lehessenek, de nem túl közel ahhoz, hogy egy központot alkossanak. A településrészek a helyi köznyelvben külön neveket kaptak, így elkülöníthető például a Kis Szilvás, Nagy - Szilvás, Almáskert, Pást, Újsor nevű területek.

⁹ /2. sz. melléklet/

Az elmúlt évtizedben a település arculatát meghatározó tényezők a politikai irányultság megjelenése és a gazdasági nagyberuházások. A rendszerváltás óta a települést független polgármester és önkormányzat irányította. Az országos szintű politikai áramlatok a településen is megfigyelhetők, így a jobboldal térnyerése óta a temetőekben számos kopjafát állítottak, a Kegyeleti park bejáratát újonnan székelykapu díszíti, és megépült a Trianon emlékpark is. Ezek hatására a városon áthaladó utazó egy hagyományőrző, a magyar identitást és helytörténetet ápoló közösséget feltételez. A nemzeti és a település történelméhez kapcsolódó megemlékezéseket a lakosság a település különböző részein tartja. Ezek a terek a fent említett időszakban lettek kialakítva vagy felújítva. A 2000-es évek nagyberuházásainak sorát gyarapítja a város határán épült szélerőmű, a településen belül a sportcsarnok és rendezvényközpont, a Bárczay kastély felújítása és a folyamatosan megnyíló újabb városrészek. A városképp egy gazdasági szempontból fejlődő képes településről tanúskodik. A 2010-es árvíz ennek ellenére felbecsülhetetlen károkat okozott a gyarapodó kisváros képében.

⁸ NOVÁK 1995 102-103

⁹ ZSÍROS 1972 21-22

Felsőzsolca társadalomtörténete és az életmód változása

A lakosság az 1949-es reformokig, a földművelő és gazdasági cselédek széles rétegébe tartozott, akik a helyi uradalmi birtokok földjeit művelték. Az településen élő birtokos családok a történelem során váltották egymást, így az uradalmi cselédség a Vay, Dőry, Plathy, Szathmáry- Király, Dessewffy, Szirmay, Bárczay birtokokon szolgált. A szocialista átszervezések során a gazdálkodók téészekbe tömörültek, a rendszerváltás után pedig újraosztották és újravásárolták a földeket.¹⁰ Ekkor a társadalmi rétegződés is átalakult, a vezető és munkás paraszti rétegek mellett megjelentek az értelmiségi és szellemi foglalkozású rétegek is.¹¹

A településkép és az életmód is a történelmi változásokkal szinkronban alakult. A II. Világháborút követően központi irányításra 1959-ben Miskolc körzetében is megindult a kisebb települések modernizálása, ennek érdekében nagyarányú fejlesztés következett be az ipar területén.¹² Felsőzsolca lakosságának nagy része elhelyezkedett a városi üzemek vagy a helyi termelészövetkezet munkalehetőségei közt, aminek hatására az életmód is megváltozott. Az 1950-es években Felsőzsolca és Miskolc között menetrendszerű buszjáratok indultak. Andorka Rudolf szerint azok a községek, amik közel fekszenek a fejlődő városokhoz fejlődő képesek és sajátos kertvárosi formát kezdenek öltetni.¹³ Azáltal, hogy a település lakossága rendszeresen bejárhatott a közeli városba napi kapcsolat alakult ki a két település közt. Ennek eredménye, hogy a Miskolctól való függés a mai napig jellegzetessége a településnek, így egyfajta alvó városként van jelen. A munkahely, oktatás és termékbeszerzés szempontjából is kulcsfontosságú a város közelsége, ugyanakkor Felsőzsolca a miskolci lakosság számára a csendes, nyugodt, falusias környezetet jelenti.

Az ingázó életforma a 20. század második felétől átformálta a lakosság igényeit és életmódját. Megszüntette az otthon önellátásra kialakított funkcióit, így más igények merültek fel az otthonok berendezésével, funkcióival kapcsolatban. Az idő mérését a földművelő életformában a cselekvések, feladatok sorozata szolgálta a kötött munkaidőben dolgozó lakosság esetében viszont már a ledolgozott órák száma volt a meghatározó. Ebből kifolyólag, ha kialakult az időbeosztás és munkaidő, akkor szabadidő is létrejött, amit mindenki a maga

¹⁰ ANDORKA 1979 52-60

¹¹ ANDORKA, HARCSA 1981 217

¹² VALUCH 2001 52-54

¹³ ANDORKA 1979 27-28

módján használhatott fel.¹⁴ Az 1960-as évektől a kevés otthontöltött idő a pihenést és a kiegészítő fizikai munkákat szolgálta, ehhez pedig új típusú házak megjelenése biztosította a teret.¹⁵ Függetlenül attól, hogy nem volt mindenkinek lehetősége új típusú kockaházat építeni, az életforma megváltozott más, régebbi idők házain belül is, ami különböző mértékű átalakításokon, felújításokon érhető tetten.

Az új életmód nem csak a napirendre, de a családi szerepekre is nagy hatással volt. A paraszti háztartás családfőjének általában a férfi számított, de amikor a munkahely már kívül esett a lakókörnyezeten, a vezető szerepet az otthonmaradt háziasszony vette át, felbontva ezzel az évszázados családmódot. A nők munkába állása és a fiatalok mobilitása a nemi és családon belüli szerepek teljes átrendeződését eredményezte, a korábbi hagyományokhoz képest.¹⁶ Az eltelt évtizedekben ez a tendencia csak erősödött. A fiatalok az első nyolc osztály elvégzése után Miskolcra járnak iskolába és a további életstratégiák is a településen kívülre irányulnak. Az 1980-as évek emeletes családi házai a legtöbb esetben kihasználatlanul állnak, a nagy beruházások ellenére a generációs együttélés csak ritkán működik. Az elmúlt évtizedekben a család fiatal korosztályának önmegvalósítása a cél, ellentétben a paraszti családok szemléletével, ahol az egyén feláldozta személyes törekvéseit a családi közösség érdekeivel szemben.¹⁷ Összességében nem csak az otthon funkciója változott az elmúlt évtizedekben, de a családon belül betöltött szerepek is megváltoztak. Az életstratégiák sem a családi egység felé irányulnak már és ez a lakáskultúrában is észrevehető.

Napjainkban a település alvó város jellege a napi szintű Miskolchoz való kötődéstől alakult ki. Kívülállók részéről gyakran merül fel a kérdés, hogy Felsőzsolca tulajdonképpen miért nem épül össze a nagyobb várossal, hiszen a két települést csak az autópálya és a Sajó választja el egymástól. A buszközlekedés szempontjából sem vidéki járatok viszik az utasokat csak úgy, mint a környező kertváros jellegű részekbe, Szirmára, a Martin telepre vagy Lillafüredre. A nyugdíjas és általános iskolás korosztályon kívül az oktatás és munkahely a legtöbb családot szintén Miskolchoz köti. A szórakozási, vásárlási lehetőségek is a nagyobb városban állnak rendelkezésre.

¹⁴ JÁVOR-MOLNÁR-SZABÓ-SÁRKÁNY 2002 989-990

¹⁵ KENÉZ 1972 22

¹⁶ JÁVOR-MOLNÁR-SZABÓ-SÁRKÁNY 2002 995-996

¹⁷ UO. 997

Lakásmód és épülettípusok a településen

A katasztrófával bezárólag Felsőzsolcán a legrégebb lakóépületeknek a 19. század végén, 20. század elején épült parasztházak számítottak. A régi típusú házak többsége a településen belül a Nagyszilvásnak nevezett részen állt, ami a várostörténet szempontjából a 20. század elejére kibontakozó gazdasági fejlődés emlékét őrizte. A századfordulón nyitották meg a Nagyszilvás és Petőfi utcát felosztva a Szathmáry - Király birtokokat ezzel téve lehetővé a lakosság terjeszkedését.¹⁸ A városnak ezen a részén álló parasztházak érték meg a 2010-es árvizet, annak ellenállni viszont már képtelenek voltak.

A korszak „szocialista falutípus” ideálja olyan településrendszert helyezett előtérbe, amiben a lakosság szövetkezetekben dolgozik, a teljes falu pedig része egy sejtszerűen felépített hálózatnak. A központi falvak vagy városok látják el a körjük csoportosuló kisebb településeket például közintézmények szempontjából.¹⁹ A nagyüzemi jellegű termelői munka pedig megszünteti a paraszti háztartások önellátó jellegét. Ennek hatására a századforduló lakóházai mellett az 1950-es évektől az országos tendenciának megfelelően elterjedt a kockaházak típusa szerint történő építkezés, függetlenül attól, hogy a szocialista falu ideál nem vált valósággá.²⁰ A típustervek alapján felépített otthonok terjedése egységesíteni kezdte a településképet, a parasztházak lakóit pedig modernizálásra, átalakításokra készítette.²¹

Az 1970-es évekre kialakult épület típusok három fajtája különült el. A régi típusú parasztház, a részben vagy teljesen modernizált, átalakított parasztház és a típusterv alapján készült kockaház. Ebben az időszakban már két évtizede tartottak a modernizációs törekvések, az országos statisztikák szerint viszont csak a házak egyharmada épült korszerű anyagból, egyötöde pedig még nem rendelkezett alappal és vályogból vagy vertfalból készült.²² Körülbelül ez az arány lehetett látható Felsőzsolcán is. Az írás során vizsgált parasztházakba a modernizálás mértékétől függően csak az 1970- es és 1990 –es évek között lettek teljesen bevezetve a közművek, a falazat és héjazat viszont az 1945 előtti állapotokat őrizte.²³

¹⁸ ZSÍROS 1993 169

¹⁹ BURUCS 2004 844

²⁰ FÜZES 1997 IV 309

²¹ KENÉZ 1978 8, 10

²² ANDORKA 1979 139

²³ A lakók elmondása alapján

A negyedik háztípus az 1980-as évektől jelent meg, a nagy beruházást igénylő, többgenerációs épületek képében. Ezek szintén meghatározó elemei a településképnak, melyek építésénél elsődleges szempont a hosszútávú befektetés volt.²⁴ Egyszerre több generáció számára készültek, alakíthatók, átépíthetők lettek. Szobáik külön - külön szolgálják a pihenést és a házi munka, barkácsolás lehetőségét. A melléképületek az alagsorba kerültek, így összevonva a parasztházak többfunkciós jellegét a kockaházak szeparáltságával.²⁵

A 2000-es évek első tíz évében egy újabb háztípussal találkozhatunk. A könnyűszerkezetes amerikai típusú otthonok két újonnan nyitott utcában, az Almáskertnek nevezett területen épültek és épülnek napjainkban is. A település folyamatosan terjeszkedik a fenti két utca vonalában újabbakat nyitva, helyet biztosítva a főleg Miskolcra érkező új lakosságnak.

Területi szempontból a különböző háztípusok, a városon belül, nem kizárólagosan, de egy-egy részterületre sűrűsödnek, attól függően, hogy az adott időszakban melyik utcákat nyitották meg éppen. Ennek alapján a következő korszakolás, háztípus és területrendszer állítható fel.²⁶

Felsőzsolcai háztípusok:

<u>Időszak</u>	<u>Háztípus</u>	<u>Terület</u>
19.- 20. század	Egysoros parasztház	Nagyszilvás
1950 – 1970	Átalakított parasztház és kockaház	Jellemző minden területre
1980-1990	Nagyméretű, többszintes családi házak	Új sor (Bartók Béla utca Kodály Zoltán utca)

²⁴ KENÉZ 1978 18

²⁵ KENÉZ 1978 18; 22

²⁶ Ez az állapot az árvíz előtt volt utoljára tapasztalható

2000- napjainkig	Amerikai típusú, könnyűszerkezetes, földszintes házak	Almáskert
------------------	---	-----------

/2. sz. melléklet/

A téma szempontjából elsősorban a századeleji parasztházak és azok modernizált, átalakított változatai érdekesek. A további típusok említése azért szükséges, mert ezek országos szinten tapasztalható változások voltak a lakáskultúrában és befolyásolták a tervezők elképzeléseit egy ma élhető családi házról.

Felsőzsolca és az árvíz

A helytörténetben nem ismeretlenek a katasztrófák, ugyanis korábban már a tűz és víz okozta károk többször is próbára tették a falu lakosságát. Az utóbbi kevésbé sújtotta a települést. Először 1725-ben okozott áradás számottevő kárt annak ellenére, hogy a térség gyakran volt kitéve a Sajó és Tisza áradás veszélyeinek. Később a Sajó szabályozása, az árterek Miskolc és Felsőzsolca közti kiépítése biztosította a védelmet. A problémák akkor merültek fel, amikor az 1800-as évek második felében megépült a vasúti töltés és az 1950-es években elkészült a 3-as műút is. Ezek nem rendelkeznek megfelelő vízelvezetéssel és az ártereket jelentősen csökkentették.²⁷ A 20. század legjelentősebb árvize 1974-ben érte a települést. Adatközlők elmesélése alapján, ekkor a Sajó kiöntött és elárasztotta a község délnyugati részét. A házakba nem jutott be, homokzsákokkal megoldható volt a szükséges védekezés, az utómunkálatok során pedig ekkor épült gátrendszer a folyó lakott területek felé eső szakaszához.

2010-ben a nagy esőzések következtében több észak-keleti települést is elöntött a víz az országban. Május 17.-én Sajópüspökinél, Sajószentpéteren, 18.-án pedig Felsőzsolcán tetőzött 440 cm-rel. Május 30.-án újabb nagymennyiségű eső hullott a Sajó és Bódva vízgyűjtő területén. A vízállás június 5.-én a sajópüspöki, szendrői és sajószentpéteri vonalon

²⁷ ZSÍROS 1993 146-147

400 cm felett tetőzött, Sajóecsegnél pedig az összesített vízhozam ekkor 750 m³/s volt.²⁸ Edelényt, Ócsánalost és Felsőzsolcát két szakaszban érte el az ár, melynek utolsó hulláma, ami június 1.-jétől egy héten át zajlott, lett végzetes az épületek szempontjából. Az áradás és a károk mértékét több tényező is befolyásolta. A sajtó a katasztrófa alatt folyamatosan cikkezett a feltételezett okokról, ami a Vadász patak, Sajó, Hernád, Bódva patak áradását okozhatta. A Heti Válasz 2010. 06. 10.-ei cikkében a globális éghajlatváltozást, a százévente érkező nagy esőzéseket, a Tátrából lezúduló felesleges esővizet, a karbantartás nélküli, olykor hiányos gátrendszereket és a beépített ártereket okolta. Felsőzsolca esetében ez utóbbi keltett kifejezetten nagy felháborodást, ugyanis a település és Miskolc közti árterén az elmúlt 10-15 évben számos áruházzal épült.²⁹ Az M30-as autópálya és a cégek építési engedélyei körüli összeesküvés elméletek hamar elterjedtek. A katasztrófa során a védekezésben résztvevők tapasztalata az volt, hogy a zsákolások csupán a víz megfogását eredményezték, amit utólag érdemesebb lett volna átfolytati engedni a településen. Ezt a megállapítást még a védekezés során azok az emberek fogalmazták meg, akik az 1974-es árvizet is átvészelték. Azáltal, hogy ideiglenes gátakat képeztek a lakóházak előtt, a vizet az utcákba szorították, ami hatására a sodrás megnőtt és az még veszélyesebbé vált. Ez a megfigyelés az egész régióra is vonatkozik. Mivel minden településen ahol az áradás zajlott igyekeztek gátakkal megfogni a vizet, az egyre nagyobb tömegben zúdult a megduzzadt folyók és patakok medréből kitérve. A folyásirány szerint lentebb fekvő települések így egyre nagyobb mennyiségű árvizet tapasztaltak az esőzések során egyébként is megduzzadt folyókon.

Az árvíz okozta károk országos szinten hatalmas veszteséget jelentettek. Az elmúlt évtized katasztrófái megtizedelték az erre szánt költségvetést, így a károk orvoslása nagy kihívást jelentett. Országos és borsodi viszonylatban is a veszteség felsőzsolcán volt a legnagyobb. A település épületeinek 90%-a teljesen lakhatatlanná vált, az önkormányzat adatai szerint 173 vályogház összedőlt és további épületek kerültek bontásra az életveszély miatt. Összesen 1800 ház rongálódott meg vagy dőlt össze a 2200 lakóház közül.³⁰ A különböző háztípusok más-más módon váltak lakhatatlanná. Legsúlyosabban a vályogépületek rongálódtak meg, a katasztrófa alatt főleg ezek dőltek össze. Ebben az esetben a víz alámosta az épületet, a tetőszerkezet pedig a málló vályogfalak közé zuhant. A

²⁸ FIGECZKI 2011

²⁹ http://hetivalasz.hu/reflektor/ime-az-arviz-tettesei-29938/?cikk_ertekel=1&ertekeles=1 2012 12 29

³⁰ RUDOLF 2012 19

téglaépítésű kockaházak és emeletes családi házak biztonságosabbnak bizonyultak. Ezek főleg az ár elvonultával váltak veszélyessé, amikor a talajvíz miatt az átnedvesedett falak statikai szempontból életveszélyessé váltak.

A katasztrófa alatt a lakosságnak szembesülnie kellett azzal, hogy a városvezetőség képtelen a helyzetben szerepét megfelelően betölteni. Az információ és kommunikáció hiánya miatt a lakosság úgy érezte egyedül maradt a vízzel szemben, nem koordinálja a városvezetés a védekező és kárenyhítő munkálatokat. A katasztrófa napjaiban fejetlenség uralkodott el, a vezetőség elzárkózott a lakosságtól, szervezetlen volt a védekezés. Később a kárenyhítések során a közhangulat tovább romlott, mert a kárfelmérések és segélyezések során szinte mindenkit ért igazságtalanság. A lakásnégyzetméter arányok, ki miből mennyit kap, mire jogosult, ki jut hozzá tárgyi, anyagi vagy természetbeli segítséghez, mind kritikus és indulatokat gerjesztő kérdés volt. A feszültség így több „lépcsőfokból” állt. A kezdeti fejetlenség és az önkormányzat rossz stratégiája, a segélyezések aránytalansága és a további fejetlenség, a kommunikáció hiányából fakadó félreértések, bizonytalanság, a sikkasztás gyanúja, mind azt eredményezték, hogy a lakosság azon felül, hogy elszendvedte a katasztrófa által okozott traumát, cserbenhagyottnak és átvernek is érezte magát. Úgy vélték a házaknak nem kellett volna összedőlni, megelőzhető lett volna a megfelelő védekezéssel. A lakosság csalódott a vezetőségben, hamarosan a teljes önkormányzati gárdát lecserélték és eljárások indultak a felelősök ellen.³¹ Az építések terveit feldúlt lakosság fogadta, tele panasszal.

A károk orvoslása

A katasztrófát követően a legégetőbb kérdés a fedél nélkül maradt családok sorsa volt. Nem volt kétség, hogy az újjáépítéseket minél hamarabb el kellett kezdeni, mert a tél beállta előtt, tehát legkésőbb novemberig, az embereknek új otthonra volt szüksége. A kormány és az országos főépítész pályázatot írt ki az árvíz által megrongált házak újjáépítésére. Két épülettípus került a lakosság elé. A könnyűszerkezetes tervek előnye a gyors előállítás és beköltözés volt, a Kós Károly Építész Egyesülés által kidolgozott tervek pedig a korábbi épületek rekonstrukciójaként kerültek megvalósításra. Az előbbit a lakosság egy része budapesti demonstráció során harcolta ki, akik számára a téglá épületek túl körülményesnek és veszélyesnek tűntek egy további katasztrófa során. Országszerte készültek munkák, de

³¹ <http://www.origo.hu/itthon/20100713-nyomozas-indult-a-felsozsolcai-arviz-miatt.html> 2012 12 27

helyismeret hiányában a legtöbb kiesett a versenyből.³² A Vándor Iskola által végzett 2004-es felmérések elegendő adattal szolgáltak ahhoz, hogy a tervezők elképzeléseiket a környezettel való lehető legnagyobb összhangban valósíthassák meg.³³ Munkájuknak további hitelt adtak a katasztrófa után végzett további felmérések a károkról, melyeket szintén alapul véve készítették el a végleges terveket.

Az alapkoncepció az volt, hogy a megsemmisült műemlék jellegű épületek karakterét áthelyezzék az új házak építészeti stílusába. Új értékmentő akció indult ezzel. A felmérések adatai lehetővé tették, hogy telkenként egyedi terveket nyújtsanak be elbírálásra. A pályázatot megnyerték, viszont az egyénre szabott tervek kivitelezése a költségvetés miatt lehetetlen volt. Az állam nagyobb összegű segítyt biztosított a felsőzsolcai önkormányzatnak a károk orvoslására, de a település vezetősége úgy osztotta el az építkezésekre szánt pénzt, hogy az elsődleges szempont a portán élők lélekszáma legyen. Ahová egy ember volt bejelentve, ott egy főre elegendő négyzetméter finanszírozására utaltak ki bizonyos összeget, ahol pedig többen éltek arányosan nőtt az összeg. Ennek eredménye az lett, hogy a felépülő házak többsége kisebb lett műemlék jellegű elődeinél hiszen a legtöbb esetben már csak egy – két nyugdíjas élt bennük.

Az 54 ajánlati tervből 16 került a lakosság elé. Mivel a tervezőknek a költségvetés miatt nem volt módjuk az eredeti, egyedi tervezésű munkákat sikerre vinni, le kellett mondani a teljes értékmentésről. Ezért az újjáépült házak nem pontos rekonstrukciói az előzőeknek, hanem csupán hordozzák azok jellegzetességeit. Abban hogy a pályázatot megnyerték és hogy egységes eszmeiséget tudtak képviselni, Zsigmond László szerint nagy érdeme van annak a szerveződésnek, ami maga a Vándor Iskola és a Kós Károly Egyesülés, mert e nélkül lehetetlenség lett volna ennyi hasonló gondolkodású építésszt mozgósítani. Rudolf Mihály az Országépítő című folyóiratban szintén sikerként könyveli el az újjáépítési munkálatokat. Ugyanakkor nehézségként említi a beregi esettel szemben, hogy itt nem engedélyezték az Egyesülés által megszervezett központi irányítást.³⁴

³² A pályázat megnyeréséről szóló beszélgetés során Zsigmond László álláspontját hallhattam. Ezt szeretném kiegészíteni azzal, hogy a valósághoz az is hozzá tartozik, hogy az építész cég népszerűsége és egyéb politikai erővonalak is befolyásolhatták a pályázat eredményét a vitathatatlan szakmai felkészültség mellett. Erre utal Rudolf Mihály Országépítőben megjelent cikke (2010/3), amiben említi, hogy terveik a kormány javaslatát élvezték.

³³ A 2000-es évek elején fiatal építészekből álló csapat kirándult Felsőzsolcán és környékén. A települést látva megfogalmazódott bennük egy lehetőség, ami által a város értékei nagyobb figyelmet kapnak.

³⁴ RUDOLF 2010 3

A Vándor Iskola és a Kós Károly Építész Egyesülés

Az organikus építészet és a Kós Károly Építész Egyesülés tervezői eszmeisége a földet és környezetét felélő társadalmakkal és ipari nagyhatalmakkal szemben a tudatos, a természettel összhangban élő és dolgozó szemléletmódot képviseli.³⁵ Az egyesülés Makovecz Imre munkássága nyomán szerveződött meg. Az 1980 tavaszán megalapított Visegrádi Tábor az egyik kezdeti szakasza a később építészeket összefogó egyesülés történetének. Az ebben résztvevő fiatalok az évtized végéig nyaranta összegyűltek a kis - villámhegyi elhagyatott bányában és a természetben talált elemekből kupolát, emlékhelyeket építettek, a tábor közepén rakott tűz körül beszélgettek és előadásokat hallgattak.³⁶ Miután a tábor nem működhetett tovább, megfogalmazódott a Vándor Iskola és a Kós Károly Építész Egyesülés gondolata hasonló elképzelés alapján. Az Egyesülés olyan alulról szerveződő közösségként működik, akik egymást segítve kisvállalkozókként terveznek, és tanítanak. Három budapesti és négy vidéki kissezervezet hozta létre. 1989-es nyilatkozatukban nyíltan szembemennek a szocialista rendszer szervezetekkel és reformerként önálló, szabad gondolkodású egyesülést hoztak létre. Céljuk az organikus építészet eszmeiségének megvalósítása és továbbadása.³⁷ A Vándor Iskola a Kós Károly Egyesülés keretei közt működik, saját megfogalmazásuk szerint olyan ezeréves értékeket képvisel, ami átmenekíti az értékek mesterséges feloldásának idejében az ünnepi tér és esemény építészetét úgy, hogy az otthon otthon marad, szent tér, pedig szent tér.³⁸ A képzéshez olyan végzett fiatal építészeket keresnek posztgraduális oktatásra, akik azonosulnak Makovecz Imre felfogásával és a hozzá hasonló mesterektől személyesen, a gyakorlatban is elsajátíthatják az organikus építészet szemléletmódját és módszereit. Hat féléves képzéseket indítanak, ami során rendszeresen járják az országot és az elcsatolt területeket. Alkalomadtán, ha egy település igényli, javaslatot tesznek a falukép javítására is.³⁹ A Felsőzsolcán álló parasztházakra az egyik országjáró kirándulás alkalmával

³⁵ GERLE 1990 2

³⁶ www.eloepiteszet.hu/?q=hu/oktatas/visegradi-taborok 2012.11.05

³⁷ EKLER- GERLE 1990 9- 10

³⁸ www.vandoriskola.hu/?q=iskola/tortenet 2012.11.05

³⁹ www.vandoriskola.hu/?q=felveteli.diploma 2012.11.05

www.vandoriskola.hu/?q=taborok 2012.11.05

bukkantak rá. Mivel ezek a meghatározó régi épületek az évek során mindig magántulajdonban voltak, látható volt, hogy karbantartásukat nem felügyelték így főleg ahol idősek éltek az épületek kezdtek elhanyagolttá válni. Javasolták az épületek helyi védelem alá helyezését és felajánlották az ehhez szükséges előmunkálatok elvégzését is. A 2004-es felsőzsolcai felmérés célja a századfordulón épült parasztházak helyi védelem alá vétele volt. Ehhez minden egyes házat felmértek, pontos szerkezeti-, anyagleírást és fotót készítettek. Az ehhez szükséges munkákat a Vándor Iskola építészei végezték, az akkori főépítész, Rudolf Mihály vezetésével. A terv a helyi néprajzi és építészettörténeti múlttal rendelkező házak védelme volt, annak érdekében, hogy azok minél tovább megőrizhessék eredeti jellegüket. A helyi műemlékekké nyilvánítás ügye még folyt, amikor 2010. júniusában az árvíz hatására az épületek nagy része összedőlt, illetve javíthatatlanul megrongálódott. A 2004-es értékmentő akció úgy tűnt, értelmét veszítette.

Az otthonosság újratemtése

Amikor egy közösség traumát szenved el, akkor a környezetében addig kialakult rendet káosz váltja fel. A rend újratemtése szolgál a bizonytalan állapot megszüntetésére és a biztonság kialakítására.⁴⁰ Felsőzsolca esetében a káoszt okozó árvíz után a kétféle ház típus kétféle szemléletmódot képviselt. A könnyűszerkezetes épületek gyorsan elkészültek, jellegük szimpatikus volt azoknak, akik nem kötődve a település hagyományos építészeti stílusához, minél hamarabb új házakba kívántak költözni kikerülve a száradási idő, a penészesedés problémáit. A könnyűszerkezetes épületek mellett szóló érv volt az is, hogy esetleg egy következő katasztrófa során, ha összedőlnek hasonlóképp újraépíthetők gyorsan és gördülékenyen. Ez a szemléletmód érzelmileg nem kötődik az otthonokhoz, mert a házakban nem lát hagyomány és múlhordozó szerepet csak újraépíthető, elhasználódó lakás funkciót. A Kós Károly Építész Egyesülés értelmezése ettől eltér. A házakat a családok életének szerves részeként kezeli, ami generációkat köt össze és érzelmi szálak fűzik a lakókat hozzájuk. Ezen felül egyfajta értékrend is tükröződik terveikben. Egy korszak építészeti stílusa lenyomata az akkor aktuális értékrendnek és ízlésnek.⁴¹ Az újjáépített utcákon sétálva az idegen számára olyan épületek láthatók, ahol a modern kor követelményeinek megfelelően a régi korok

⁴⁰ BAUSINGER 2006 82

⁴¹ TAMÁSKA 2006 37

stílusát idézve épültek lakóházak. A népi kultúra elmeinek új környezetbe való áthelyezése többletjelentéssel ruházta fel azokat, így ezek a háztípusok az átutazó számára a nemzeti érzelmek fontosságát, a hagyománytiszteletet sugározzák.⁴² Ezt az üzenetet Zsigmond László is alátámasztotta, amikor arról beszélgettünk, milyen eszmeiség áll a tervek háttérében. Az egyesület fontosnak tartja a népi kultúra hagyományainak megőrzését és a jelenbe való átültetését. Munkáikkal egyúttal kritikát fogalmaznak meg napjaink rohanó életformájával, a deszakralizált, személytelen multikulturális beállítottsággal szemben, visszanyúlva a paraszti világ rendezett, kiegyensúlyozott életmódjához. Az üzenet a személytelen nagyvárosi életre való válaszreakció, ami ellentétben a kaotikus életformával a paraszti kultúra rendezett világképét részesíti előnyben. A paraszti társadalmi réteg ilyesfajta gondolkodásmódjának kiemelése nem véletlen. A modernizálás előtti közösségekben hagyományozódó értékrend stabil szerepeket biztosított tagjai számára kortól és nemtől függően. A készen örökölt értékrend biztos pontokat nyújtott a benne élőknek, a jó és rossz megítéléséhez és a szerepek betöltéséhez.⁴³

A társadalmi vonatkozás mellett szakmai szempontból is kritikaként fogható fel az általuk tervezett otthonok üzenete. Korábban már említésre került, hogy a tervezők szerint az 1950-es évek kockaházai nem megfelelőek egy család számára. A paraszti életforma felbomlását követően logikus lépésnek tűnt a falvak modernizálása. A korszak ideológiája alapján gazdaságos és egyszerű volt típustervek által uniformizálni a lakóépületeket. A probléma ott merült fel, hogy az építetők eltérő anyagi körülményei miatt a kivitelezés gyakran nem érte el a megfelelő színvonalat, ráadásul a kivitelezések esztétikai és településrendezési szempontból átgondolatlanak bizonyultak.⁴⁴ Az 1970-es évek nagyberuházásai szintén átértékelésre szorultak az előbbihez hasonló szempontok miatt. Az eltelt öt évtizedből kiindulva a tervezők igyekeztek visszanyúlni olyan állapotokig ahonnan általuk élhetőbbnek értékelt mintát tudnak venni. Ezek a századforduló parasztházainak stílusjegyei voltak. Ezt a szellemiséget közvetíti az egyesület munkáin keresztül, viszont az üzenet csak akkor lehet szimbolikus jellegű, ha azt megfelelő környezetben prezentálják.⁴⁵ Erre megfelelő alkalomnak bizonyult az árvíz után kialakult káosz, így az épületek által közvetített értékrend tudatosan emlékezteti majd az ott lakókat a katasztrófa kaotikus időszaka

⁴² TAMÁSKA 2006 40

⁴³ BODÓ 1987 49; 61

⁴⁴ KENÉZ 1978 8

⁴⁵ KENÉZ 1978 8

után létrehozott rendre és a múlt tiszteletére.

Az újjáépült otthonokról általában

Az új házakról általánosságban elmondható, hogy technikai szempontból lehetetlen lett volna az elődeik pontos mását kivitelezni. Ennek egyik oka maga az alapanyag. A 20. század elején épült házak vályogfalúak, amik bár időtállóak, de ennek az építőanyagnak napjainkban több oka is van hogy használaton kívül esik. A Hadas kft. munkatársai szerint elsősorban rendkívül nehéz elismertetni építési alapanyagként, másodsorban pedig egy újabb árvíz esetében ismét összeomolna az abból épült ház. Zsigmond László megfigyelései alapján, a vályogfalú házak a víz hatására nem összedőltek, hanem összerogytak. A víz ugyanis kimosta a házak alsó felét feloldva a tapasztott sárfalakat, így ez a fajta anyag sokkal veszélyesebbnek bizonyul a téglánál. A törek nem elég erős ahhoz, hogy összetartsa a sárfelületet, így a meggyengült falak a rájuk nehezedő tetőszerkezet súlya alatt szétmállanak, a tetőszerkezet pedig életveszélyesen zuhan be a lakott térbe. /6.-7. ábra/ Az új házak esetében így a fal nem vályog, hanem téglá és fa. Tetőfedéshez pedig cserepet használtak.

Az új épületek alaprajzának tervezésénél az összedőlt parasztházak mintáját követték. Az alapszempont az volt, hogy akárcsak a háromosztatú elődeik esetében, a bejáraton át egy lakótérbe, konyhába, nappaliba vagy étkezőbe jussunk. /12. ábra/ Zsigmond László ezt az elképzelést az 1950-es, 1960-as évek szabványházainak problémájával magyarázta. Szerinte ugyanis az előző rendszerben épült kocka alaprajzú típustervek térelosztása az élettér szempontjából gazdaságtalan és egészségtelen. Egy negyven-ötven évvel ezelőtt épült kockaházba belépve közlekedőbe jutunk, amiből nyílnak a szobák. A folyosó kihasználatlan teret jelent és az emberek elszeparálását. Mivel nincs egy nagy közös élettér csak funkcionális helységek vannak kialakítva, a családi és közösségi életnek szánt terület nem létezik vagy korlátozva van. A kocka jelleg miatt a generációs együttélés sem lehetséges, hiszen bővítésekre csak a tetőtérben van lehetőség. Ezzel szemben a parasztházak térelosztása megfelelőbb egy család számára. Nem csak a közösségi helyiség miatt, hanem a bővíthetőség, a több generációs együttélés lehetősége is sokkal gazdaságosabbá teszi az ingatlant. A tervek alapján az épületek 100-150 évre vannak tervezve. Mivel sok esetben a házak négyzetméter aránya nem egyezik meg az elődeikével, azok egyéni igények szerint tovább alakíthatók. A térelosztás tekintetében tehát maradtak az eredeti gondolatnál, hogy a bejárat egy tágas térbe

nyíljon, abból pedig az utcára néző lakószoba és amennyiben van, a kertre néző kisebb helyiség. Figyelembe kellett venni viszont, hogy a megsemmisült parasztházak sok esetben idejétmúltak voltak a mai hétköznapi életmód szempontjából. Az új tervek így alkalmazkodtak a mostani elvárásokhoz, felszerelt, gépesített konyha, beépített fürdőszoba és fűtésrendszer került a lakásokba.

Kritikák és ellenérzések

Az újjáépítések eredményéhez hozzá tartozik, hogy a tervezők munkái nem arattak osztatlan sikert. Amellett, hogy az építészek és kivitelezők igyekeztek a rendelkezésre álló idő és pénz keretei közt maradni, számos kritika érte őket. Elsőként a pályázat megnyerésével kapcsolatban merültek fel kérdések és vélekedések. Makovecz Imre munkásságát elmarasztaló kritikákban gyakran merül fel, hogy élete során olyan helyeken dolgozott, mint például a SZÖTERV állami intézmény, ahol nem volt nehéz jó pozícióhoz jutni az építész szakmában.⁴⁶ Ennek folyományaként az árvizek kérdésében is hasonló, az ismeretségi körrel összefüggő feltevések merülnek fel. Megfigyelhető egyfajta folytonosság a 2001-es beregi, a 2010-es felsőzsolcai és 2010-es Kolontár- Devecseri katasztrófák pályázatai közt. Minden esetben a Kós Károly Építészeti Egyesülés épületei kerültek túlsúlyba, ez pedig a kritikák szerint az aktuális kormánynak köszönhető. A továbbiakban a kivitelezéssel és tervezéssel kapcsolatban is jelentek meg a sajtóban ellenvélemények. A könnyűszerkezetes házak tervezői korrupcióval vádolták meg a városvezetőséget, amiért a pályázatból kizárták őket. Szerintük „az erősebb kutya győzött”, mert a téglagyáraknak és a tervezőknek meg voltak hozzá a megfelelő kapcsolataik.⁴⁷ A Népszabadság mind a beregi, mind a felsőzsolcai esetben közölt cikkeket a lakosság részéről érkező panaszokról. A beregi esetben a költségvetésből való kifutást említik, a felsőzsolcai interjúk pedig a kivitelezési problémákat teszik szóvá, mint a melléképületek hiánya, a teraszburkolat csúszóssága és akadálymentesítésének elmulasztása.⁴⁸ B. családdal folytatott beszélgetés során is említettek kivitelezési problémákat, a szellőző nyílásokat tartják túl kicsinek. Az eredménnyel kapcsolatos elégedetlenségeket felsőzsolca esetében a kommunikáció hiánya okozta. Az

⁴⁶<http://hg.hu/cikk/epiteszet/14034-az-elfelejtett-makovecz> 2012 11 24

⁴⁷ http://index.hu/belfold/2010/07/23/nem_kernek_az_ajandekhazbol_felsozsolcan/ 2012 11 24

⁴⁸ <http://www.nol.hu/archivum/archiv-399765> 2012 11 24

építkezések alatt a lakók ki voltak telepítve, így nem követhették nyomon folyamatosan az építési munkálatokat. Ezt megelőzően a katasztrófát követő káoszban nem volt lehetőség egyéni elképzeléseket megbeszélni, így számos esetben előfordul, hogy a közvélemény kritikával illeti a tervezőket és kivitelezőket a tervek gyakorlati megvalósításával kapcsolatban. Az elégedetlenség elsősorban a részleteket érinti, jellemzően a lakók azt várták volna, hogy a figyelem maximálisan az ő egyéni problémájuk felé fordul. Mivel erre nem volt lehetőség egyik újjáépítés esetében sem, általánosnak mondható, hogy egy-egy család elégedetlen valamivel kapcsolatban. A beszélgetések során ezek ellenére a házak karaktere miatt nem fejezték ki nemtetszésüket.

Az otthonosság újrateremtése két példán keresztül

A parasztházak történeti háttere

A két ház történeti háttere a 19. század második felében kezdődik. Miskolcon ekkor gazdasági fellendülés volt tapasztalható, aminek hatására egyre több kis- és nagyüzem épült úgy, mint például a Miskolci Villamos Művek, a vasút, Diósgyőri Papírgyár, vasgyár. Az új munkalehetőség hatására egyre többen telepedtek le Felsőzsoltán is, ezáltal új „sorok”, utcák alakultak ki a településen belül és a javuló feltételeknek köszönhetően a lakosság száma is nőtt.⁴⁹

A 20. századra a lakosság lélekszáma meghaladta az 1500, az 1930-as évekre pedig a 2000 főt. Mivel egyre többen szerettek volna építkezni a településen, megkezdtek a nagybirtokok és mezőgazdasági területek felosztását. Ezek a földek akkor a Szathmáry - Király család tulajdonában voltak, a területen levő Szilvás nevű szakaszt osztották ki körülbelül 90-100 szalagtelek formájában. 1901-től az új tulajdonosok nevére írták őket. Két utcát nyitottak meg ezen a részen, melyek neve eleinte „Első szilvás utca” és „Második szilvás utca” lett, később pedig a Kisszilvás és Nagyszilvás nevet kapta.⁵⁰ Itt álltak az általam vizsgált házak 1898-tól

⁴⁹ ZSÍROS 1993 142

⁵⁰ UO. 169

és 1929-től pontosabban a Nagyszilvás utca 12. szám /1. ábra/ és a Kisszilvás utcában, - mai nevén- Petőfi utca 10. szám alatt.⁵¹ /2. ábra/

GY.⁵² „A”- ház tulajdonosa 1974-ben költözött a házba szüleivel élt benne. A korábbi tulajdonosokat és a ház történetét nem ismeri, nem tudta elmondani kik és hogyan építették. Mikor ideköltözött az ablakok már ki voltak cserélve, a vizet és a gázt viszont maga vezette be. A '90-es évekre lett teljesen kész.

„B” ház tulajdonosai fiatal házaspár (B.P. és B.E.), két éves kislányukkal élnek a lakásban. A korábbi, összedőlt ház 1929-ben épült, a B. család 2009 óta lakott benne. P. családja generációk óta örökölte tovább. Utoljára édesapjáé volt, az árvíz előtt örökölte P.⁵³ Édesapjára nagynénjétől szállt rá, apai ágon pedig P. örökölte tovább. Feleségével a családalapítást tervezték, amikor egy év elteltével az árvíz hatására összedőlt. Az örökölt állapot P. elmondása szerint nem volt megfelelő egy fiatal család mai igényeinek. A '90-es évek előtt lett bevezetve a víz, de szennyvízelvezetés 2009-ig nem működött.

Két parasztház jellemzése

A település szalagtelkes tagolású. Az utcakép szempontjából „A”, és „B” ház az általánostól eltérően fűrészfogas beépítésű, a telkek oldalhatárán földszintes épületekként állnak.⁵⁴ Az elhelyezkedés lehetővé teszi, hogy egy telken akár több család is helyet kaphasson és az épületeket toldásokkal bővíthessék.⁵⁵

Térelosztásukat tekintve téglalap alakú háromosztatú házak pítvarral és két szobával. Balassa Iván a parasztház történetéről írt munkájában ezt a térelosztást a 18.- 19. században

⁵¹ A továbbiakban az áttekinthetőség érdekében a Nagyszilvás utca 12. alatt álló ház „A”, a Petőfi utcai pedig „B” házként fog szerepelni.

⁵² A háztulajdonosok nevei kezdőbetűvel vannak jelölve. „A” ház tulajdonosa „GY.”, „B” házé „B.P.” és „B.E.”.

⁵³ „...A nagyszüleimé volt, mikor nagyapám meghalt, azután nagyanyám 4 évvel élte túl. Egyetlen lánygyerek volt, a Margit nényém, apácának adták, felosztották a rendeket, ide került a plébániára, de mivel nem lett apáca, de ilyen majdnem apácaként végül is, amikor nagyanyám meghalt megegyeztek, hogy rá a nagynénémre hagyják, ő lakott itt haláláig 2005-ben halt meg. Jóval utána költöztünk ide. Meghalt 78 éves korába, már akkor is ott volt, hogy tehát a bátyja már meghalt az egyik, a másik az is akkor halt meg. Túl sok az örökös. Géza bátyámnak eleve 5 fia van, Sanyi bátyámnál 3 gyerek van, sok örökös lett volna, meg nem is kellett senkinek, apám kifizette a testvéreit és így megmaradt nekünk.” /B.P./

⁵⁴ GYÖRFFY 1987 115

⁵⁵ BARABÁS- GILYÉN 1987 128

kialakult szoba- pitvar- kamra tagoltság továbbfejlődésével magyarázza, amiben a kamra rész az 1716-os miskolci adatok szerint már hálóhelyiségként is szolgált.⁵⁶ Ennek alapján a 19. század közepétől elterjed a kéthelyiséges parasztház, ahol az utcafrontra néző helyiség tisztaszobaként funkcionál.⁵⁷ Ennek megfelelő tagolás figyelhető meg mindkét ház esetében. A háromosztatúság eredménye, hogy a bejáratból lakótér, azaz konyha tárul elénk. Ebből a helyiségből nyílik a tisztaszoba az utcafront felé, a telek ellenkező irányába pedig a lakószoba.⁵⁸ Igény és lehetőség szerint, mint ahogy a „B” ház példáján láthatjuk a kert felé eső szoba bővítése lehetséges volt, így válhatott a háromosztatú ház 3-4 szobás épületté. Ilyen esetekben gyakori volt a településen, hogy az utolsó helységbe külön bejáratot nyitottak, így egy külön lakrészt lehetett kialakítani az idősebb generáció számára.⁵⁹

A bővítések lehetőségei nem csak a lakóterekre vonatkoztak, hanem különböző melléképületekre is, azzal a különbséggel, hogy azok általában vert fal helyett már téglából készültek. „A” ház esetében a kétszobás épület mögé két melléképület is tartozott, az egyik közülük műhelyként funkcionált. Főleg saját kezűleg készített épületrészeket figyelhettünk meg, melyekhez ritkán alkalmaztak erre szakosodott kisiparos segítséget. Az „A” házba való költözközkor ugyan már állt a két, összesen körülbelül tíz méter hosszú toldalék, de saját igényeinek megfelelően a tulajdonos maga alakította műhellyé és tároló helyiséggé. „B” ház toldaléka egy istálló volt. Külső bejáratval lehetett bejutni, a padlástérbe onnan lehetett közlekedni. A tulajdonos nem alakított rajta, viszont fontos szerepet töltött be nagyobb helyet igénylő eszközök tárolásánál.⁶⁰

A házak jellegzetes toldaléka az 1870-es évektől a tornác, ezek főleg fa szerkezetűek, de később téglá vagy kő formában is elterjedtek mezővárosi mintára.⁶¹ Mindkét esetben sajómenti típust láthattunk, helyi jellegzetességük, hogy nincs mellvédjük.⁶² A vizsgált két példa esetében nem látható, de a 20. század második felében gyakran építették be őket és

⁵⁶ BALASSA 1994 54-59

⁵⁷ UO. 64

⁵⁸ GYÖRFFY 1987 145 ; 149

⁵⁹ A Petőfi utcai család visszaemlékezése alapján

⁶⁰ „Nekem a összes lom be volt oda pakolva az istállóba. Hétszer hét méteres épület volt még. Nekem be volt oda pakolva minden, meg a padlásra.” /”B”- P./

⁶¹ BALASSA 1994 87

⁶² UO. 88

váltak ez által üvegezett folyosókká, ami szintén része volt az 1950-1970-es modernizáló divatnak.⁶³

A parasztszaládok anyagi viszonyai olyan egyszerűen kivitelezhető építőanyagokat tettek lehetővé, amiket lehetőség szerint maguk is elkészíthettek. A 19. századtól viszont már kisiparosokkal (asztalosok, ácsok) végeztették az építómunkákat. Ez látszik a tárgyalt házak kivitelezésén is. Mindkét ház anyaga vályog, ami az 1875-től a Bódva és Sajó vidéki települések meghatározó falazati anyaga.⁶⁴ A településen a parasztházak zöme ebből épült, hőtartó és időtálló tulajdonsága miatt kedvelték.

A tető egészen megsemmisülésükig őrizte eredeti formáját, a településre jellemző vízvezetési szerkezet képében.⁶⁵ A padlásszellőzt gyakran díszítették kereszttel, nappal, holddal és az elkészítés dátumával. Az 1930-as években a tetőfedés anyaga főleg nád vagy szalma, de később fokozatosan felváltotta a cserép és pala.⁶⁶

A század elején az épületek utcafrontra néző homlokzata fontos közvetítője volt a házban élők társadalmi státuszának és hovatartozásának. A legjelentősebb részei a nyílászárók. A 20. század elejétől elterjedtek a hat osztatú, de szintén négyes tagolású, kifelé nyíló üvegezett ablakok. A méretük a családok vagyoni helyzetét mintázták. A feudális rendszerben még tilos volt 60 x 45 centiméternél nagyobb ablakokat készíteni a szegénysorban élő parasztnak.⁶⁷ „B” ház ablakméretén ez már nem látszott, a fa kereteket, ahogy ebben az esetben is láthatjuk, gyakran díszítették fafaragásokkal. /5. sz. ábra/

A kockaházak megjelenésével párhuzamosan a parasztházakat is modernizálták az anyagi lehetőségektől függően. Jellemzően négy lépcsőfokát láthatjuk a régi típusú házak átalakításának:

1. A parasztház renoválása, tartós vakolattal való ellátása
2. Ablakok átépítése nagyobbra
3. Utcafront teljes átépítése, kétütemes tagolás
4. Teljes ház átépítése

⁶³ BARABÁS- GILYÉN 1987 135

⁶⁴ BALASSA 1994 126

⁶⁵ BARABÁS- GILYÉN 1987 132

⁶⁶ JÁVOR- MOLNÁR- SZABÓ- SÁRKÁNY 2002 309

⁶⁷ BARABÁS- GILYÉN 1987 115-116

A modernizálás szintjei függnék a benne élők anyagi körülményeitől és családi állapotuktól. Az idősebb generáció ritkábban fog bele nagy volumenű munkálatokba, a családalapítás időszakát élő fiatalok viszont könnyebben alakítják otthonaikat.⁶⁸ A két példa esetében a Nagyszilvás utcai lakáson a második típusú változtatást láthatjuk a homlokzat nyílászárójának kicserélésével. Az ilyen „modernebb” nyílászárókból egy fért a homlokzatra, így megbontotta a klasszikus parasztház homlokzati képét, ugyanakkor a háromosztatú ablak a kockaházak mintájára nagyobb fényt biztosított az első szobának. A Petőfi utcában álló parasztházon az első lépés figyelhető meg. Tartós vakolást kapott, a nyílászárókat viszont nem alakították át. Ez arra az állapotra vonatkozik, amikor a fiatal család még nem örökölte meg. Mindkét ház esetében a tető héjazata a '80-as években le lett cserélve palára és cserépre. A „B” ház lakói az árvíz előtti egy évben megkezdték a napjainknak megfelelő korszerűsítést, de nem tudták azt befejezni.

A század eleji életmódban a vagyoni helyzet, a tehetőség reprezentálása főleg a díszítésekben nyilvánult meg. „B” ház esetében a kőtornác utcafront felőli boltíves lezárása, a homlokzat kő berakásai ezt az időszakot idézik, a vakolat viszont az 1960-as évek divatjaként került fel mészhabarcossal⁶⁹. A díszítés stílusát tekintve a 18. századi copf és a későbbi klasszicista stílusra hajaz, keretes homlokzatával és motívumaival. /3.ábra/ Az „A” ház alacsonyabb társadalmi státuszról árulkodik. Sem a tornác, sem a homlokzat nincs díszítve, sem beépítve. Egyedül a házat és tornácot összekötő pilléreken figyelhető meg az ács munkáknak köszönhető esztétikus kialakítás. Ez az épület nem a paraszti értelemben vett módosságot közvetíti, hanem a 20. század közepétől terjedő modernizálás jegyeit hordozza magán. /1.sz. ábra/

Látható, hogy a parasztházak nem teljesen őrizték meg az 1898-as 1927-es formájukat. Különböző szintű újítások és átalakítások láthatók, amikkel igyekeztek kielégíteni az aktuális életmód igényeit. Ezeket a jól látható beavatkozásokat leszámítva a házak megőrizték eredeti állapotukat, ami alapján megfigyelhetők voltak a századeleji építészet stílusjegyei. Ez a formavilág, az átalakítások kivételével autentikus példát jelentettek a régi időkben mind a lakosság, mind a tervezők számára.

⁶⁸ KENÉZ 1978 10

⁶⁹ KENÉZ 1978 152-153

A két újjáépített ház elemzése

A két vizsgált ház alaprajz és anyagfelhasználás terén hasonló, egyetlen különbséggel: A Petőfi utcán álló házhoz egy, az utcára néző szoba tartozik, ellentétben a Nagyszilvás utcai épülettel, ami két szobával rendelkezik, egy utcára és egy kertre nézővel /3.- 4. ábra/. A továbbiakban az utóbbi ház szerkezete és alapanyaga kerül bemutatásra, mivel ugyan ez elmondható a Petőfi utcai lakásról is az említett szoba kivételével. ⁷⁰ /6. ábra/

A Nagyszilvás utcai lakás összesen 42,33 m², tornáccal együtt 45 m². A Petőfi utcán álló épület négyzetméterre nagyobb ugyan, de egy szobával kevesebb. Ezek a házak már 1 méter mély alapozással készültek, vasbeton talpkoszorú védi a falakat az esetleges mozgások okozta károktól. A tervezett épületek tömege kicsi ugyan, de fennállt a veszélye, hogy az alapozást követően a túlnedvesedett talaj miatt megsüllyednek. Ezért külön állagvizsgálatot végeztek a megfelelő alapozási technika meghatározására. A teherhordó falak alapozásába 2 sor bebetonozott zsalukövet tettek a stabilitás fokozása érdekében és a válaszfalak alá is vasbeton erősítés került. Így a vályog elődeikhez képest az új otthonok stabilabb szerkezetűek és ellenállók az időjárási viszonyosságokkal szemben. A falakat 60 cm magas hőszigetelt lábazattal látták el, ezzel megemelve a teljes épületet. / 12., 13., 14., 15., 16. sz. ábra/ A tornác kialakítása helygazdaságosság miatt részben beépített az „A” ház esetében. Mind a két épületen 4 sor betonlépcső vezet fel rá. A tartófalak téglából állnak, melyek külső szigetelése 8 cm, a válaszfalak pedig a jobb hő tartás miatt kerámiából készültek. A teljes ház merevségét vízszintes síkban a vasbeton koszorúk és a faszerkezetek merevítései adják, függőlegesen pedig a falak és pillérek. /13. sz. ábra/ A tetőszerkezet lucfenyő vázú nyeregtető, az utcafront felől kontyolt, füstlikas, a kertre néző vége pedig oromfalas, oromdeszkás. /9. sz. ábra/ A héjazat piros hornyolt cserép, ami hófogó és szellőző elemekkel egészül ki. A külső burkolat fagyálló kerámia, a belső tereké a lakó és hálósobákban hajópadló, a konyhában és vizesblokkban kerámia. A nyílászárók borovi fenyőből készültek, a belső párkány fenyőből. Az üvegezés hőszigetelt a külső és belső nyílászárókon egyaránt. A belső ajtók tömör fából, illetve helyenként metszett üvegezéssel lettek beszerelve.

A belső kialakítás, elsősorban a közművesítés az előírásoknak megfelelően, az építési vállalkozó által történt. Külön figyelmet fordítottak a szellőzésre és hő tartásra, mivel

⁷⁰ Az adatok az engedélyezési tervi dokumentáció alapján szerepelnek

szempont volt az új épületek gazdaságossága. Lapradiátorok töltik be a hő leadás funkcióját és beépített szellőzőnyílások szolgálják a levegő cseréjét.⁷¹

A fent leírtak alapján a házak elődeikhez képest leginkább küllemre és a térelosztás szempontjából egyeznek. A jelenlegi anyagfelhasználás és felszereltség több részben is jobban megfelel napjaink elvárásainak. Stabilabb szerkezetűek, a közművek bevezetése eleve adott, kiemelt figyelmet kapott a gazdaságosság, továbbá olyan biztonsági mérések és óvintézkedések történtek az alap kialakításánál, hogy az megakadályozza egy következő árvíz okozta újabb katasztrófát. A kockaházakhoz képest tágasabbak, könnyebben bővíthetők, térelosztásuk és arányaik megfelelnek egy család számára. Nem a felfelé való terjeszkedés volt a cél, mint az 1980-as évek családi házainál, hanem inkább horizontálisan képzeltek el a bővítéseket. Ennek hatására az aránytalan lakáskomplexumok helyett emberléptékű méreteket tarthatnak meg az átalakítások során. Az utcaképet figyelembe véve kiküszöbölték a kockaházak és az 1980-as évek házainak monotóniáját és teret engednek a környezeti elemek természetes érvényesülésének.⁷² A konkrét elképzeléseknek köszönhetően, hasonlóan a kockaházak típusterveihez, utat mutatnak a lakók számára a további alakítások jellegének megválasztásához. Kész karakterű épületeket kaptak, amik emlékeztetik az ott élőket a múlt építészetének ésszerű megoldásaira.

Összességében érdekes kettősség figyelhető meg a házak és elődek összehasonlításánál. A kivitelezési megoldások modernnek, formavilág, és az anyaghasználat egy része (fa és fehér vakolat, cserép) viszont a korábbi állapotok esztétikáját idézi vissza. Nem beszélhetünk teljes azonosságról, de erre nem is volt törekvés. Az összedőlt házak jellegének átemelése volt a cél modern eszközökkel, modern megvalósításban.

Az új otthonok üzenete és az otthonosság újrateremtése

Az elmúlt két évben az árvíz és az azt követő utómunkálatok az egyik leggyakoribb beszédtemának számítanak a településen. Lassú folyamat amíg beépül a kollektív tapasztalatba „megélt tudásként” úgy, mint az 1974-es áradás.⁷³ A 2010-ben és 2011-ben felvett interjúkra jellemző a keserűség, elkeseredettség hangulata, az igazságtalanságok és

⁷¹ Anyagfelhasználást és pontos méreteket lásd. a mellékelt tervrajzokon

⁷² KENÉZ 1978 8

⁷³ ROZGONYI- TAMÁS-TAMÁSI-VÁRI 2000 87

sérelmek hangsúlyozása.⁷⁴ A most zajló beszélgetésekből látszik, hogy a traumát még most sem sikerült teljesen feldolgozni, de már békésebb hangvételben folynak a beszélgetések, higgadtabban tekintenek a történetekre és a résztvevők észreveszik a pozitív eseményeket is a káoszban.

A két vizsgált családdal folytatott beszélgetések sem voltak feltörő érzelmektől mentesek. A vezérfonal a régi és újjáépült házak kapcsolata volt. Az interjú során kitértünk arra, hogyan érzik magukat az új helyen, milyen érzelmeket tápláltak és táplálnak a korábbi lakhelyük iránt és hogyan értékelnék az új épületek jellegét.

A Nagyszilvás utcában lakó középkorú úr, még nem dolgozta fel a történeteket, így felzaklatta, amikor az eseményekről kérdeztem. Az otthona az árvíz második napján hajnalban omlott össze úgy, hogy nem volt ideje az ingóságait kimenekíteni. A '70-es évektől lakott az 1889-ben épült házban. Az árvizet és az újjáépítéseket egyedül vészelte át, ami lelkiileg rendkívül megviselte. A beszélgetés során nehezen nyílt meg, főleg technikai jellegű témákról beszélt szívesen és kevésbé az érzelmi oldalról. A korábbi otthonában eltöltött évek számára meghatározó jelentőséggel bírnak, mert hosszú évek egyedül végzett munkájával tudta olyanná tenni, mint amilyen az árvízig volt. A házon végzett munkálatok mind építőkövei voltak szülei idős éveinek, később pedig saját önálló életének. Nem tudott a tervezés hátteréről, csak sejtései vannak, hogy milyen elképzelések alapján jutottak el a végleges formáig. Meg van elégedve az eredménnyel egyedül a szerszámos műhelyét hiányolja, ami melléképületként nem lett visszaépítve a házhoz.⁷⁵ Nem fejezte ki annyira az érzelmi kötődését korábbi otthonához, de amint az szóba került többször is elérzékenyült. A jelenlegi állapotokkal teljes mértékben meg van elégedve és örül annak, hogy hasonlít az előző házára.⁷⁶

⁷⁴ Az interjúk az árvízi eseményeket - egy más témájú dolgozat keretén belül - a szomszédi viszonyok változásán keresztül érintették.

⁷⁵ „Azt se tudtam kihez forduljak. Két variáció volt. Tudták kinek milyen volt a lakása, a régi, ahol kettőből lehetett választani, hogy ugyan olyan legyen, mint a régi. Mindenkinek meg volt kinek hány m² volt a lakása. Például a konyha lehetett volna egybe, hogy a hátsószobával teljesen. De így lett jó, mert így van egy külön szoba. A tornácnak mindenképp rajta kellett lennie, mint a régibe. Még tíz méterre nyúlt a régi, még azután volt kb. 10 méter, bő két helység. A melléképületet itt nem számolták bele. Nekem az volt a műhelyrész” /GY./

„...Összességébe' meg vagyok elégedve. Ahogy nézem olyan, mint az előző. Hát ugye azt már nem lehetne visszacsinálni, de azért olyan. Mást el se' tudnék képzelni, mint azt. Azt a kis háromszöget is feltették ott elől egészen olyan, mint rég. Örülök neki.” /GY./

⁷⁶ „Régi típusú lakás volt, de magyarul nekem ugyanúgy bent volt a fürdőszoba, gázkonvektor, mindenem meg volt. 1898. Ott volt rajta a tetején, 1898-ban épült... Nem az őseimé volt. Ahogy mondtam neked felújítás lett volna, '74-ben elkezdtem a vízvezetékét beszerezni '85-ben a gázvezetékét. Ezt magyarul én csináltam meg így.

„B” házban lakók a beszélgetés során többször hangsúlyozták, hogy érzelmileg mennyire kötődtek előző otthonukhoz.⁷⁷ Elsősorban B.P. életében a családot testesítette meg és a ház öröklése egyenlő volt a családi, szellemi és tárgyi értékeinek öröklésével. A katasztrófa alatt B. E. hat hónapos várandós kismama volt, így már az árvíz veszélye előtt Miskolcra költözött szüleihez. Az áradás a házat a felújítás közben érte, mert a kisbaba születésére készülve elkezdték átalakítani az első szobát. Kenuval szállították el a vízen a még menthető holmikat, de a bútorok és nagyobb értékek a házban maradtak. Az épület napokon belül összedőlt, miután elvonult az ár megpróbálták a még ép cserepeket és ablakokat kimenteni.⁷⁸ A katasztrófát követően az önkormányzat lehetőséget biztosított az új otthon építésére. A család nem volt tisztában milyen elképzelések állnak a tervek hátterében, a káoszban annyit tapasztaltak, hogy hasonlítanak az eredetihez. Csak utólag találgatták mi is lehetett ennek az oka.⁷⁹ B.P. A beszélgetés kezdetén hangsúlyozta, hogy mennyire egyetért a házak terveivel. Később körvonalazódott, hogy a felesége ismerőse is szeretett volna tervezni parasztház típusú lakást, de az önkormányzat nem engedélyezte a megvalósítást. B.P. érzéseit ez sértette, így amikor általánosságban szó volt a parasztház jellegű épületekről pozitív véleményét fejezi ki, de amikor már részletezi a kivitelezésről alkotott elképzeléseit feltört a

nyílászáróval nem nagyon volt semmi. Ezek 60 centis vertfalak. Még akkor nem volt vályog. Ezek olyan vertfalak voltak, hogy keményebb volt, mint a vályog. Nyáron hűvös volt az biztos, télen egy kicsit más volt. ...Cserep, amit leszedtem, egyedül hozzákezdtam, még a cserepek ott vannak hátul, amit leszedtem. Ott van még, ami összetört, ami nem az nem, jó szerkezetű volt. /Gy./

⁷⁷ *Szerettük az előző házat, azért mert az a P.-nek a családjáé volt, örökség. Tehát még ott bele volt vésve, hogy B.S. S. 1929-ben épült. És akkor a P. apukája élt mindig erről a mesélt, hogy ő itt született annak a háznak a végébe, abban a szobában. ” /B.E./”*

⁷⁸ *„...Sok mindent nem, hogy mondjam az árvíz előtt annyi volt, hogy 5-6 csónakkal átvittünk dolgokat. Igyekeztünk sok mindent megtartani, nagyon szerettem volna, hogy az eredeti fejléc kerüljön a házra, de akkor annyira nem tudtuk, hogy mi lesz ebből. Cserepet, ablakokat úgy szedtük ki, hátha jó lesz még, nem gondoltuk, hogy kapunk egy új házat. Mintha ragaszkodtunk volna a régihez nem?” /B.E./*

⁷⁹ *„Káosz volt, voltunk az irodába, mer’ hogy választani kell majd tervet és volt, hogy kiválasztottuk a hetest, ők adták a négyest és felépítették a kettest. Ott volt a tervezőiroda, meg az önkormányzat ők leosztották és kész. A tervek csak látványtervek voltak. Amikor a kivitelezői dolgok elindultak, akkor volt úgy, hogy a tervezőiroda kidalta a pontos tervet. „ /B.P./*

„Én azt gondolom azért lettek ezek, ez a parasztház jelleg, mert itt ez az utca, itt mindenhol parasztházak voltak, ez teljesen így van. A mi házunk is, ami összedőlt, műemlékvédelem alatt állt. Mindenképpen azt akarta a kormány, hogy ez a jellege megmaradjon Zsolcának, hogy legalább ennyi megmaradjon, ha már így összedőltek. „/B.E./

„Egy kaptafára ment mind az összes terv. Értem, hogy mire ment ez az egész paraszti stílus meg egyebek, mert a főépítész az a nem tudom a nevét, annak ilyen mániája volt. Valami úgymond híres ember kitalálta valami művészlélek, hogy meg kell őrizni a régi falusi Zsolcának a paraszti házas nem hangulatát, hanem némely részletét, és mivel ő ezt mondta mind az összes ezt majmolta. Tehát hiába voltak itt ilyen főiskolás tervek. Meghirdettek valami pályázatot, jobbnál jobb tervek, de azok nem számítanak, mert csak ez az egy ember, mert híres díjazott és csak az ő mániáját látják. „/B.P./

sértettsége az elutasítás miatt. Mindez ellentmondásos lehet, de nem befolyásolja az a tényt, hogy a hasonlóság a két épület között megnyugtatja B.P- t. Ebből az feltételezhető, hogy az épületek hatása független az építőktől és azok hírnevétől. Legszemléletesebb példája annak, hogy a korábbi otthon mennyire meghatározó volt a családi identitás szempontjából, a megemlékezés, amit ki-ki a maga módján élt meg. B. P. az összedőlt ház utolsó álló falát meghagyta a kert végében, mint emléket. Mikor elkészült a ház, azóta már nem érzi szükségességét és elmondása szerint mostanában elkezdte lebontani. B. E. szintén megőrzött egy darabot a korábbi házból. Számára a legfontosabb a homlokzati deszkaorom, amibe bele van vésve az ősök monogramja és az építés dátuma. Szerinte a jelenlegi átcserélése lenne az, ami teljessé tenné az új otthonukat.⁸⁰

A családok életében a házak elvesztése maradandó törést jelentett. Az összeomlott épületek a múltjukkal való kapcsolatot jelentik, amihez a kötődés különböző formái jelennek meg. Legszemléletesebben B. család gyászolta meg otthonát, relikviák megőrzésével. A családi identitás részét képezte az épület, ezért annak reprezentatív emléke, a monogramos padlósszellőző, amit viszont szeretnének látni az új házon. Gy. főleg befelé fordulva próbálja meg feldolgozni a történeteket, zaklatott lelki állapotából viszont az derül ki, hogy egyelőre ez nem sikerült teljesen. Mindkét család igyekezett, igyekszik valamilyen formában kezelni az érzelmi válságot. Az interjúk alapján ösztönösen a hasonlóságot keresik az előző otthonaikkal és igyekeztek valamit megmenteni a lakhatatlan épületekből. A tervezők és családok hasonló törekvése figyelhető meg, mert mindkét fél célja, keresni valami kézzelfoghatót a régi épületekből, amit átmenthetnek a jelenbe. A különbség az, hogy a tervezők egy teljes életszemléletre vonatkozó értékrendet igyekeztek átültetni, aminek befogadására a lakók jelenlegi lelki állapotuk miatt még nem nyitottak. Számukra az elsődleges feladat a saját mikrokörnyezetüket újra biztonságossá tenni, ehhez viszont jó alapként szolgál a tervezők által kialakított formai kontinuitás a korábbi otthonokkal. A katasztrófát követően egyik család sem volt tisztában az építészek kilétéről, nem tudták, milyen elképzelések vezérlik

⁸⁰ „Az hogy annyira kötődött hozzánk családként az előző ház, hogy mindenáron szerintem mind a kettőnk agyába az volt, hogy olyat akarunk, mint az. Amikor felépült a ház, a keresztelőt már mindenáron itt akartuk tartani, de a fal feketére penészedett, nem is tudtunk beköltözni decemberben csak májusban.” /B.E./ (A penészedést a talajvíz okozza, ami azóta nem változott az egész településen. – A szerző)

„A régi ház több mint kétszer ekkora volt, meghagytam az utolsó falat nem engedtem elbonttatni ugye valamilyen mementónak. Bontom azóta folyamatosan... két méter magas, most már útban is van.” /B.P./

„Nekem szívfájdalmam, hogy a monogram nem került oda a tetőre, de a kereszt az ott van. Az én lelkemnek lett volna az a monogram...” /B.E./

őket. Az új épületek hatása anélkül érte el célját, hogy az építészek külön ismertették volna azt az eszmeiséget, ami szerint dolgoztak.

Összegzés:

A település történetének, helyzetének vázolásán túl a régi és újjáépített házak elemzése, az azokat övező folyamatok és gondolati hátterek bemutatásával igyekeztem rávilágítani, milyen értékrendet igyekeztek közvetíteni a tervezők egy letűnt korból és a lakók számára mindez milyen jelentőséggel bírt. Bausinger szerint a tervezők által folytatott tevékenység az alkalmazott néprajz körébe tartozik, aminek feladata beemelni a múlt kultúrájából olyan kialakult értékeket, amiket a jelen kor embere hasznosítani tud.⁸¹

Az elemzésekből kiderül, melyek azok a fontosnak ítélt elemek az összedőlt parasztházakból, amik érdekesek voltak arra, hogy az új épületeken is megjelenjenek. Ezek alapján összegezhető az értékrend, amit a tervezők közvetíteni kívántak az utókor számára. Három tervezési szempontból fogható meg az üzenet tartalma:

- anyagfelhasználás
- térelosztás
- homlokzat

Az új épületek nem vályogfalúak ugyan és nem szalma fedi őket, de a mai elvárások keretei közt maradva igyekeztek a lehető legnagyobb mértékben természetes alapanyagokat használni, a korábbi építészeti stílusok acél és betonszerkezeteihez képest. Az egyik fontosnak tartott érték, ami az anyagfelhasználás alapján látszik, a *természettel való összhang* felidézése, annak lehetősége.

A következő, a megmaradt korábbi tértagolás, ami közösségi helységek kialakítását tette lehetővé. Célja, hogy a családoknak legyen megfelelő terület az együtt töltött idő megélésére tehát a közvetített értékrend következő alap pillére a *családi egység* fogalma.

Harmadik tervezési szempontként az összedőlt házakhoz leglátványosabban a homlokzat hasonlít. Így a következő üzenetként a népies stílusjegyek szerepelnek, amik a régi

⁸¹ BAUSINGER 2006 102

hagyományok őrzését, az emberléptékű arányok megtartását és azok fontosságát mutatják be az utókor számára. Ezek alapján a család, a természet és a hagyományok fogalmi foglalkozása össze azt a világképet, amit a Kós Károly Egyesülés építészei a paraszti világból átörökítésre szántak a mai lakók számára.

A hasonlóságokon felül a paraszti lakóházakkal ellentétben az építészek tervei megfelelnek napjaink elvárásainak a közművesítés és az alapvető kényelem szempontjainak, így az új otthonok nem kényszerítik a családokat az addigi életformájuk teljes átalakítására. Modern otthonokat láthatunk, hagyományos burokokban. Bíró Zoltán négy kategóriája alapján az ilyen típusú munkák a művészi folklorizmust testesítik meg, tehát elsősorban díszítésében népi, funkcióját tekintve viszont modernizált alkotások.⁸²

A lakók szemszögéből, ha egyelőre nem is tapasztalhatjuk közvetlenül az üzenetek befogadását, az látható, hogy a katasztrófa során kialakult káoszra megnyugtató megoldásnak bizonyult az átörökített világkép. A családok a parasztház jellegű épületeknek köszönhetően folytonosságra leltek az elvesztett otthonaikkal párhuzamban, ezt pedig biztonságérzetet nyújt számukra és tompítja a kialakult törést.

A felsőzsolcai eset egy példa arra, hogy hogyan segíthet egy műemlékvédelmi akció a lakók lelki traumájának feldolgozásában. Bausinger szerint a helyi sajátosságok hangsúlyozása, a múlt elemeinek átörökítése a helyi identitás megerősítését szolgálja.⁸³ Biztonságérzetet az otthonosság biztosít, melynek kialakítása elsődleges feladat, ha valamilyen okból felborul a közösséget körülvevő rend. A káoszban az otthon jellemzőinek hangsúlyozása az eszközt jelenti annak újrateremtésére. Az építészek elképzelésének nyomán is hasonló folyamatok indultak el. A tágas lakóterek például a több együtt töltött idő, családi egység lehetőségét vetítik előre, a családi egység pedig az otthonosság kialakításának egyik alappillére.⁸⁴ Úgy tűnik a családok életében keletkezett űrt a tervezők sikeresen pótolni tudták az új lakások jellegével, az otthonosság újra kialakításának egy lehetséges útját mutatva ezzel. A dolgozat egy példát igyekezett bemutatni azzal kapcsolatban, hogy milyen jelentőséggel bír a traumát elszenvedett közösség életében, ha a katasztrófa által felborult rendet az eredeti állapotnak legmegfelelőbben igyekeznek helyreállítani. Az eredmény sikerének okát nem az építészek kilétében véltem felfedezni, hanem abban az egybeesésben, aminek köszönhetően a

⁸² TAMÁSKA 40; 42

⁸³ BAUSINGER 2006 81

⁸⁴ BAUSINGER 2006 82

parasztházak stílusára kialakult igény találkozott egy tőle független kezdeményezéssel. Nem állítom, hogy ez közvetlen megoldást jelent a trauma feldolgozására, de nagymértékben elősegíti azt.

Kitekintés:

A felsőzsolcai parasztházak újjáélesztése egy példa volt számos arra irányuló próbálkozás közül, hogy a népi építészet jegyei átörökítődjenek az utókornak. A tervezők nem titkolt szándéka volt ez, terveik mögött komoly életszemlélet és értékrend húzódik meg. A 2011-es Nemzetközi Építész Konferencián elhangzott előadások írásos anyagából kiderül, hogyan értékelik az építészek a három esetet. Minden tervezés során hangsúlyozták a helyi népi építészeti jegyek jellegzetességeinek kiemelését és alkalmazását.⁸⁵ A beregi és devecseri épületek teljesen új arculatot adtak a térségnek. Korábban a lakók itt már nem a 19.-20. század eleji parasztházakban éltek, hanem a modernnek számító kocka házakban és családi házakban. A felsőzsolcai újjáépítések során az igények és tervek találkoztak. A tervezők olyan házakat emeltek újjá a lakók számára, amik betöltik az összedőlt elődeik okozta űrt és idegennek ható lakóépületek helyett szimpatikus otthonokat alkottak. A devecseri újjáépítések során is a helyi népi építészet jellegzetességeit tartották szem előtt, de ez a kiindulópont, az új típusú „népies” épületek az adatközlők szerint Devecserben életidegenek, hiszen nem ezt a stílust szokták meg. Aki korábban kockaházban élt, az most is azt tartja otthonosnak, így nehéz megszokni a parasztias formavilágot.⁸⁶ Felsőzsolca helyzete ilyen szempontból eltér az előbbi kettőtől. Az építészek elképzelései itt elnyerték a lakók tetszését, mert a korábbi általuk is lakott otthonokra hasonlítottak. Felmerül a kérdés, hogy a népi építészeti értékek megőrzése mennyire válik az otthonosság újra kialakításának eszközévé abban az esetben, ha a lakók már eltávolodtak a népies lakásformától? A lakók szemszögéből a biztonság újratерemtése nem más, mint előző otthonaik viszontlátása. A vizsgált esetben a rekonstrukcióra való törekvés nem csak a hagyományörzés céljának tett eleget, hanem az otthonosság újratерemtésének is. Felsőzsolcán a terv és az eszmeiség összhangban volt az igényekkel, de felmerülhet a kérdés, más „otthonossághoz” szokott család szeretne-e parasztházban lakni, ha elvesztette kockaház típusú korábbi otthonát.

⁸⁵ MÁNYI- TURI- ZSIGMOND 2011 11-13 19-20 23-24

⁸⁶ DÁVID 2012 71-72

Térkép, fotó és tervrajz mellékletek:

/1. sz.melléklet/

Településrészek
néhány példája és az
árvíz terjedésének
iránya a Bódva patak
felől.

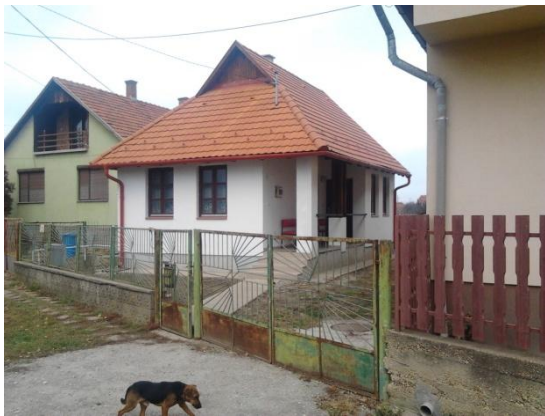
/2. sz. melléklet/

1. ábra „A” épület

2. ábra „B” épület

3. ábra : „B” épület

4. ábra „A” épület

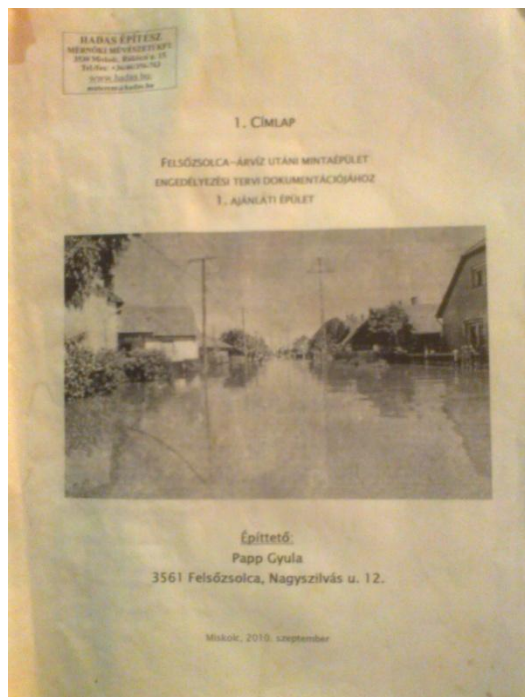
5. ábra „B” épület homlokzata

6. ábra „A” épület az árvíz után

7. ábra „B” épület az árvíz után

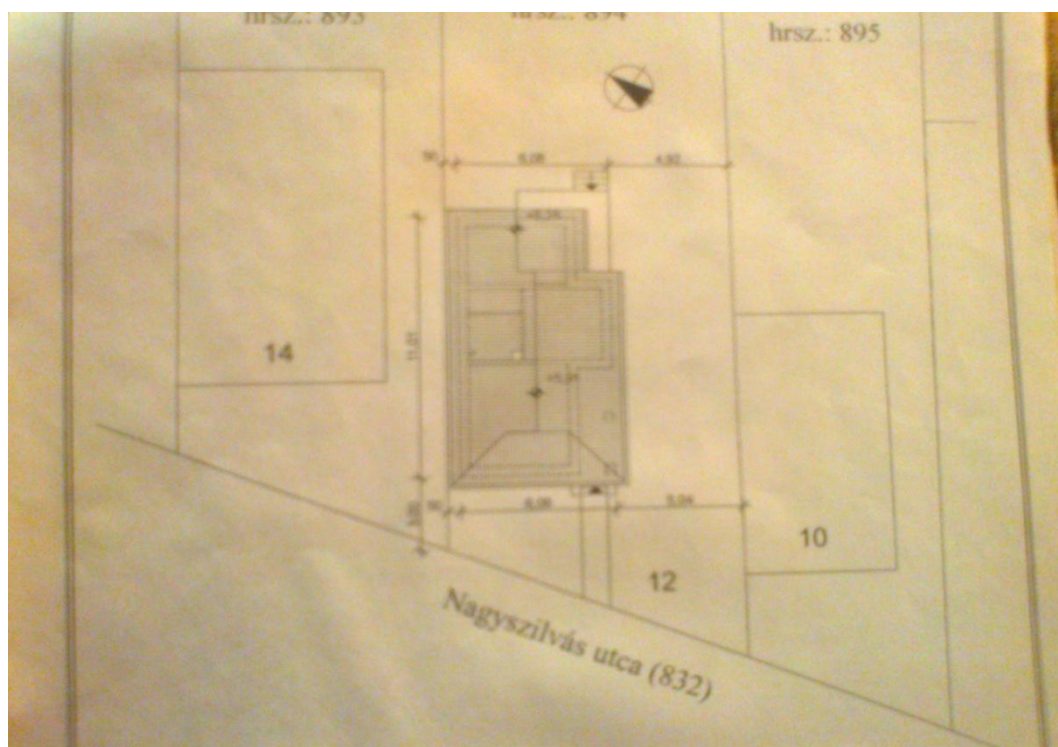

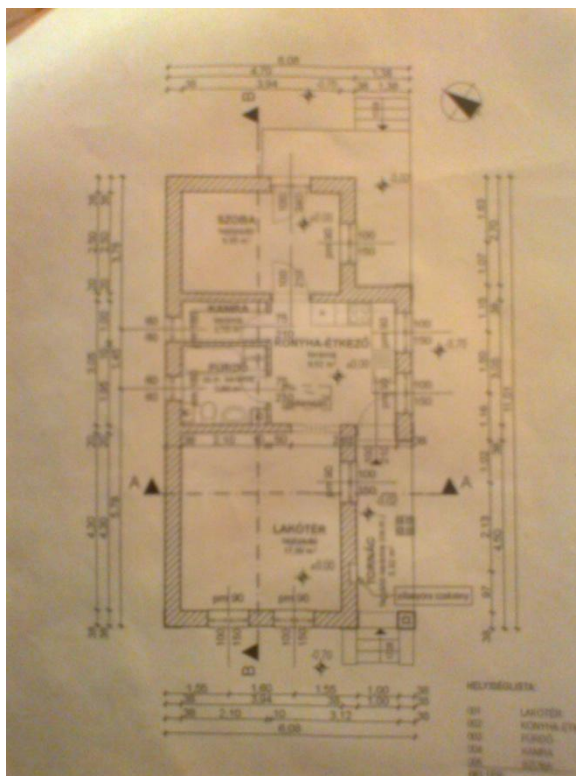
8. ábra

9. ábra

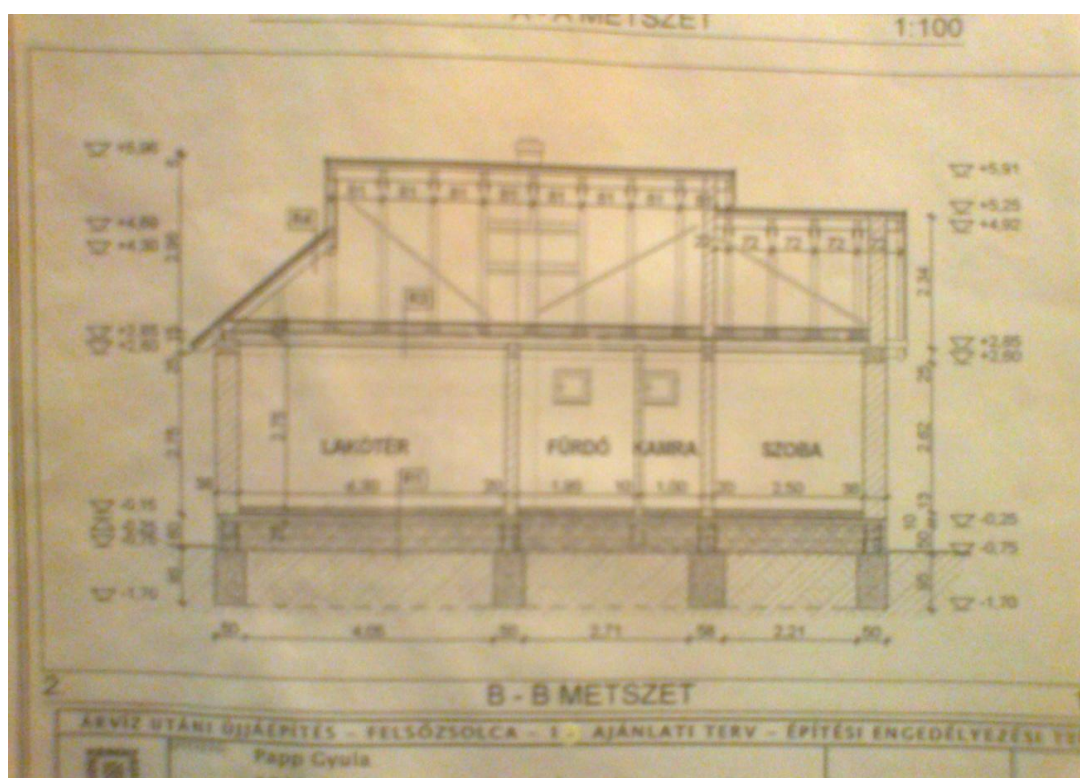
10. ábra

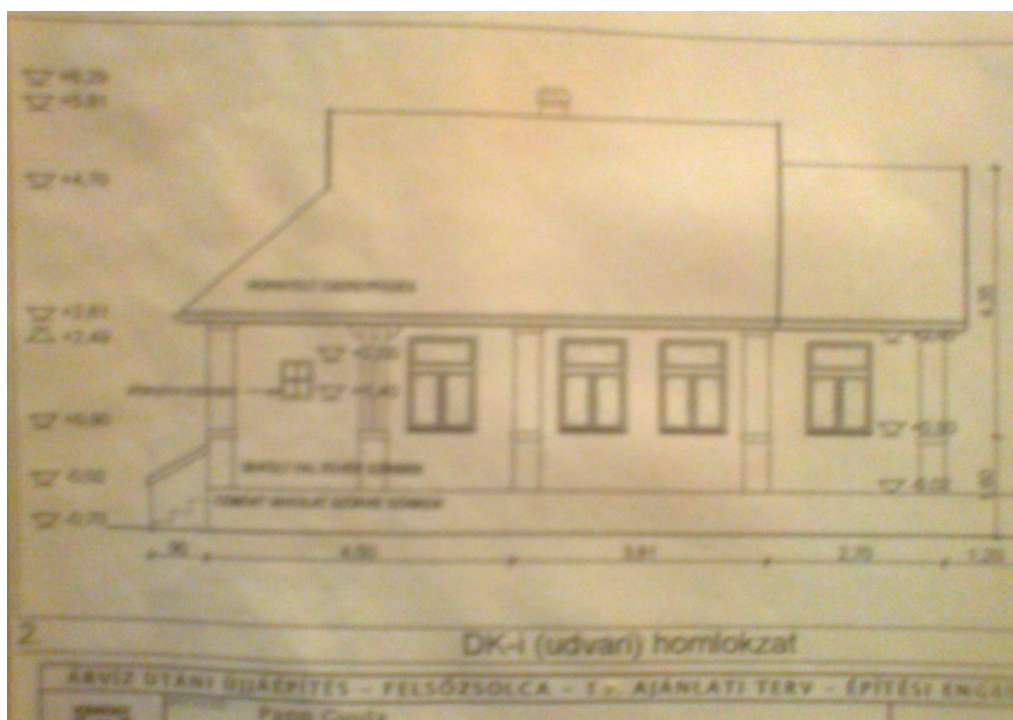
11. ábra

12. ábra

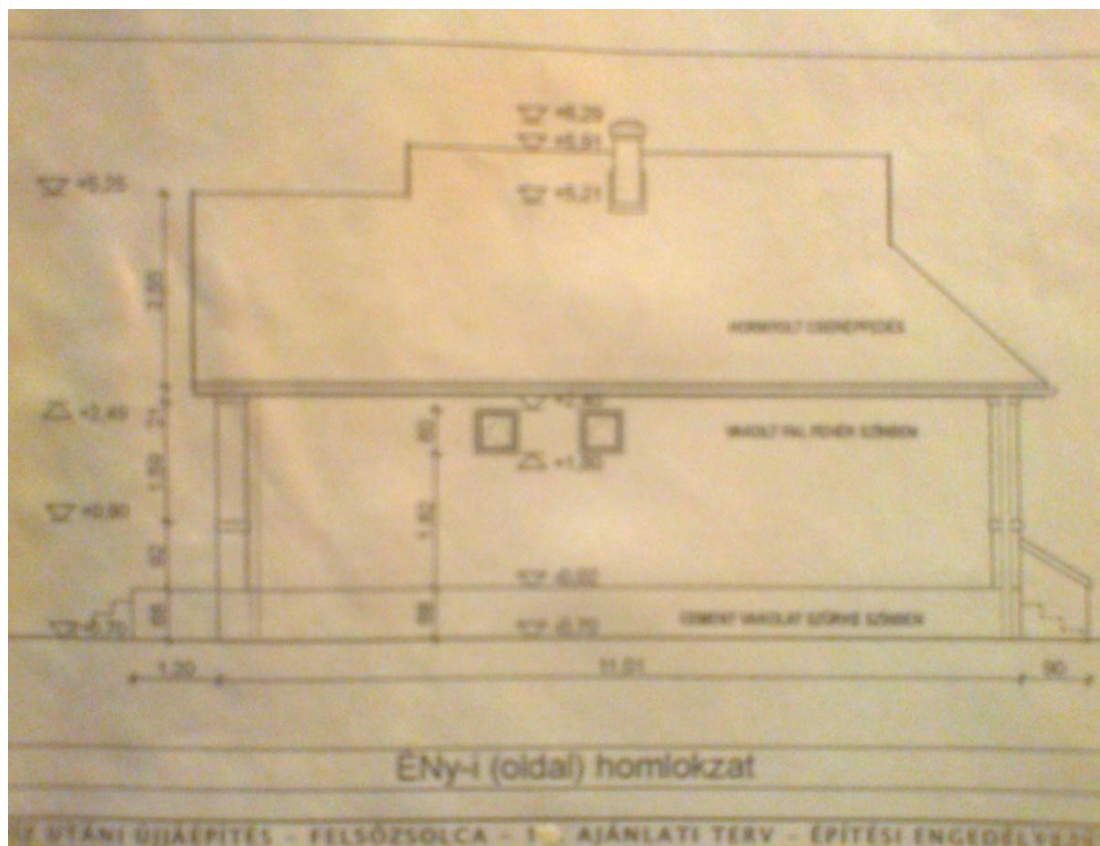
13. ábra

14. ábra

15. ábra

16. ábra

Bibliográfia

ANDORKA RUDOLF

1979 *Amagyar községek társadalmának alakúása* Budapest

BALASSA M. IVÁN

1994 *A parasztház története a Felföldön* Miskolc

BARABÁS JENŐ

1989 *Innovációk a Kárpát-medence északkeleti térségének népi építészetében*

In: Cseri Miklós- Balassa M. Iván- Viga Gyula 1989 Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében 85.-92. Miskolc- Szentendre

BARABÁS JENŐ- GILYÉN NÁNDOR

1979 *Vezérfonal népi építészetünk kutatásához* Budapest

BARABÁS JENŐ- GILYÉN NÁNDOR

1987 *Magyar Népi építészet* Budapest

BAUSINGER HERMANN

2006 *Népi kultúra a technika korszakában* Budapest

BÍRÓ HAJNALKA

2006 *A falusi lakóház építészeti kultúrájának változása a XX. században*

Varsány példáján – szakdolgozat: ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék Budapest

BODÓ JULIANNA

1987 *Jelképeink szerepváltása* In: Néphagyományok új környezetben Bíró

Zoltán, Gagy József, Péntek János (szerk.) 94.-62. Bukarest

BURUCS KORNÉLIA

2004 „*Korszerű falu*” In: Valuch Tibor (főszerk.) Magyar társadalomtörténeti

olvasókönyv 1944-től napjainkig 844.-848. Budapest

DÁVID RÉKA ANNA

2012 *A településszerkezet és életforma változásai a mai Devecseren-*

Szakdolgozat: ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék Budapest

FÉNYES ELEK

1847 *Magyarország leírása II.- Magyarprszág részletesen* – reprint Budapest

FRAN JÁNOS- MAKOVECZ IMRE

1980 *Makovecz Imre* Budapest

FÜZES ENDRE

1997 *A népi építészet emlékeinek védelme* In: Magyar Néprajz IV. Paládi- Kovács Attila (főszerk.) 309.-320. Budapest

GERLE JÁNOS

1990 *Nyilatkozat* In: Gerle János (szerk.) Országépítő 1990 I. évf. I. szám Kaposvár

GÖRFFY ISTVÁN

1987 *Magyar falu magyar ház* Budapest

JÁVOR KATA- SZABÓ PIROSKA- SÁRKÁNY MIHÁLY – MOLNÁR MÁRIA

2000 *A falusi társadalom a szocializmus idején* In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom Paládi-Kovács Attila (főszerk.) 977-1006 Budapest

JOEDICKE JÜRGEN

1961 *Modern építészettörténet* Budapest

KENÉZ GYÖZÖNÉ

1978

A falusi lakókörnyezet alakulásáról Budapest

MÁNYI ISTVÁN- TURI ATTILA- ZSIGMOND LÁSZLÓ

2011 feb. 11-12. *Újratervezés/Redesign, Katasztrófák utáni újjáépítések Magyarországon és a nagyvilágban – Nemzetközi Építészeti Konferencia* Budapest

MILÁNKOVICHNÉ CZAKÓ ELEONÓRA

2010 *A 2010-es felsőzsolcai árvíz elemzése térinformatikai módszerrel* – Szakdolgozat referátum: [www.geo.info.hu /Milankovichne_Czako_Eleonora.pdf](http://www.geo.info.hu/Milankovichne_Czako_Eleonora.pdf)

NOVÁK LÁSZLÓ

1995 *Településnéprajz* Debrecen

RADOS JENŐ

1971 *Magyar építészettörténet* Budapest

ROZGONYI TAMÁS, TAMÁS PÁL, TAMÁSI PÉTER, VÁRI ANNA (SZERK.)

2000 *A tiszai árvíz* Budapest

RUDOLF MIHÁLY

2010 *Árvíz és újjáépítés Felsőzsolcán* In: Gerle János (szerk.) Országépítő 2010. 21. évfolyam 3. szám. Budapest

SÁRI ZSOLT

2012 *Típusbútor- A falusi lakáskultúra 1945-1980 Kiállítási katalógusok 4.* Szentendre

TAMÁSKA MÁTÉ

Hagyomány és modern falusi lakóházak örökségszociológiai vizsgálata In:
Szociológiai szemle 2006/4. 36-63. Budapest

VALUCH TIBOR

2001 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*
Budapest

ZSÍROS SÁNDOR

1979 *Felsőzsolca földrajzi nevei* – szakdolgozat: Miskolci Rákóczi Ferenc
megyei Könyvtár Miskolc

ZSÍROS SÁNDOR

1993 *Felsőzsolca története* Miskolc

Web:

www.eloepiteszet.hu

www.hetivalasz.hu

www.hg.hu

www.index.hu

www.nol.hu

www.origo.hu

www.vandoriskola.hu

Képek forrása

- Térképek: GoogleEarth 2012 12 27
- 1.- 6. ábra: HADAS kft helyi védettségi fotói és a kárfelmérések alatt készült képek
- 7.-14. ábra. GY. tulajdonában levő tervezési dokumentáció anyaga